

Egy értelmiségi műhely az olvasás szolgálatában

A KMK-ban folyó olvasáskutatás története

PÉTERFI Rita

A KMK Olvasáskutatási osztályának történetét feldolgozó írás elsősorban interjúkra, az osztály működésének eredményeként megjelent publikációkra, az OSZK évkönyvekben, a KMK beszámolóikban fellelhető adatokra, valamint a *Gerő Gyula* által összeállított kronológiára¹ épül. Interjút készítettem *Gereben Ferenc*cel, *Kamarás István*nal, *Katsányi Sándor*ral, *Nagy Attilá*val és *Vidra Szabó Ferenc*cel. Az írás időről időre nehézségek elé állított, ami leginkább abban mutatkozott meg, hogy folyamatosan választanom, szelektálnom, sűrítennem kellett. Az elmúlt négy évtizedben az osztályon dolgozó, alig tucatnyi kolléga kezei közül kikerült több száz publikáció (kutatási jelentés, közlemény, tankönyv) tízezernél is több oldalt tesz ki. Az osztályon folyó tevékenységeknek többnyire

fennmaradtak írásos nyomai, a munkatársakat belső erő és készítés hajtotta az írásra, a történekek megörökítésére, amelyek amellet, hogy megkönnyítették, de meg is nehezítették a történetíró dolgát. Igyekeztem a legfontosabb eseményeket, produktumokat számba venni, de nem állítom, hogy ez maradéktalanul sikerült volna. Egyrészt interjúalanyaim emlékezetére hagyatkoztam, bízva lényeglátásukban, másrészt, ha szükséges volt, igyekeztem az általuk említett történeteket a fellelhető dokumentumok segítségével kiegészíteni.

Mielőtt az események felidézésébe kezdenék, hadd mondjak köszönetet kollégáimnak, akik vállalták a múlt életre keltését, az örömteli vagy fájó részletek felidézését. A velük készített interjúk jelentették számomra a jutalomjátékot.

A kezdetek: Ughy Jenőtől Szelényi Ivánig (1963–1968)

A nyugat-európai országokban a hatvanas években már sorra jelentek meg az újság- és folyóirat-olvasással foglalkozó közlemények, amelyek az eredmények ismertetésén túl módszertani kérdésekre is kitértek, de a könyvtáron belüli és könyvtáron kívüli könyv- és folyóirat-olvasással kevés vizsgálat foglalkozott. A szocialista országok némelyikében – Lengyelországban és Csehszlovákiában például – nagyjából ekkor indultak az első olvasáskutatást célzó vizsgálatok. Az ezekben az országokban működő intézmények² munkája ösztönzően hatott a KMK olvasáskutatási tevékenységének alakulására is.

A hatvanas évek a magyar olvasáskutatás alapozó eredményekben bővelkedő hőskora. Ekkor jött létre a magyarországi olvasásvizsgálatok két hivatásos műhelye: az egyik a Könyvkiadók és Terjesztők Tájékoztató Központja (KTTK) (később: Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete), a másik az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központja keretében.³ Az első professzionális olvasásvizsgálatot 1962-ben a KSH végezte (*Mit olvasunk?* 1965), ezt követte *Mánda Péternek* a 15 évesnél idősebb népesség körében végzett, a könyvolvasással és könyvvásárlással foglalkozó kutatásának adatfelvétele (1964) és az eredmények publikálása *Könyvolvasás és könyvvásárlás Magyarországon* címen (1965), melyet *Ughy Jenő* falusi terepen folytatott ugyancsak országos kutatásai követtek. Két évvel később *Pártos Judit* a KSH Népeségtudományi Kutató Csoportjában *A demográfiai tényezők hatása a művelődésre* című kutatást vezette, jelentése monografikus formában 1967-ben jelent meg. Ezekben az években folyamatosan készültek azok a monográfiák, amelyek a társadalom egy-egy rétegének olvasási szokásait térképezték fel pl. a falusi lakosságét (*H. Sas Judit* 1968), a középiskolás ifjúságét (*Gereben* 1968), a munkásokét (*Kamarás* 1969), a vidéki értelmiségét (*Kamarás–Polónyi* 1970), a vidéki közműve-

lődési intézmények használóiét (*Nagy* 1972)⁴ stb.

A KMK első kutatását *Ughy Jenő* (1922–1967) végezte. Az orvosnak készülő, de tanulmányait a háború miatt megszakítani kényszerülő, hadifogságba kerülő, majd Recsket⁵ is megjárt fiatalember, a Pápai Városi Könyvtárból került 1963-ban a KMK Irodalompropaganda csoportjába. Feladata az Új Könyvek formálódó szerkesztőségében a társadalomtudományi irodalom szerkesztése volt, kiegészülve olvasómozgalmi, később olvasás- és könyvtár-szociológiai témákkal.⁶ Ismerte *Rolf Fröhner*, a bielefeldi EMNID Társadalom- és Közvélemény-kutató Intézet kutatójának 1961-ben megjelent *A könyv a jelenkorban* című munkáját, mely a Bertelsmann Kiadó megbízásából készült.⁷ A kiadó arra volt kíváncsi, milyen szerepet játszik a könyv az emberek gondolatvilágában, és hogy miért olvasnak, vagy miért nem olvasnak. Lényegében piackutatásra kérte fel a kiadó a szerzőt. Módszertan hiányában Fröhner maga dogozta ki a vizsgálathoz szükséges módszereket, melyeket aztán Ughy Jenő némi módosítással átvett a saját kutatásaihoz. A módszer lényege a személyes kikérdezésen alapuló kérdőíves adatfelvétel volt. A hazai vizsgálatnál célszerűnek tűnt a vizsgálati csoport szűkítése: Ughy választása a felnőtt falusi lakosságra esett. A kor művelődéspolitikájának egyik központi kérdése ugyanis a falusi népesség művelődésének ügye volt. Az 1964 tavaszán folytatott kérdőíves felvételből származó adatok 1965-ben jelentek meg egy kis füzetben 300 példányban.⁸ Ughy öt településen végzett kutatása a szabadidő szerkezetén, a könyvvásárlás és könyvtári tagság kérdésén túl az olvasás motívumainak és hatásának körére is kiterjedt. Az adatokat az akkor korszerűnek számító lyuk-kártyás módszerrel rögzítette. Tervezte a kutatás folytatását és kiterjesztését is, melynek 45 éves korában, tragikus hirtelenséggel bekövetkezett halála vetett véget. Ő vizsgálta elsőként Magyarországon tudományos eszközökkel a községi lakosok olvasási szokásait, és megalapozta a KMK-ban kezdődő olvasásszociológiai kutatásokat. Halálának 20. évfordulóján az OSZK *Két*

Évtized az olvasáskutatás könyvtári műhelyében címmel szakmai tanácskozást rendezett, felidézve munkásságát és az osztály történetét.⁹

1965-ben a Művelődési Minisztérium könyvtári osztálya Ughy tanulmánya alapján megtárgyalta a falusi lakosság olvasási eredményeit és döntést hozott arról, hogy a KMK-ban hozzanak létre az olvasás vizsgálatára személyzeti keretet, illetve önálló szervezeti egységet.¹⁰

1968 márciusában elkészült egy 14 oldalas tanulmány, melynek megírására az ELTE akkor 30 éves egyetemi oktatóját, *Szelényi Ivánt* kérték fel, dolgozata a *Javaslatok a KMK keretében kibontakoztatható szociológiai kutatási tevékenységre* címet viseli.¹¹ Szelényi ebben a tervezetben vázolta mindazokat a kutatási irányokat, tevékenységeket, melyeket egy felállításra kerülő osztálynak érdemes lenne foglalkoznia. A kutatások két fő irányának a könyvtárszociológiát és a művelődésszociológiát jelölte meg. A könyvtárszociológia esetében a szervezetszociológiai megközelítést javasolta, de kitért a könyvtáros és az olvasó, valamint a könyvtár és más művelődési intézmények viszonyának vizsgálatára. A művelődésszociológiai irány esetében az irodalom társadalmi funkciójának, az irodalmi ízlés vizsgálatának és az olvasás más művelődési ágakhoz való viszonyának kutatását tartotta fontosnak. A javaslat megfogalmazása óta eltelt több évtized távlatából bátran állíthatjuk, hogy a Szelényi által megnevezett témák – változó intenzitással és anyagi támogatással –, de mindvégig jelen voltak az Olvasáskutatási osztály kutatási listáján, melyről az idő közben megjelent több száz publikáció tanúskodik. Érdemes lenne időnként újra elövenni, és áttanulmányozni e csekély terjedelmű, de tartalmas tervezetet, hogy lássuk, merre kell haladnunk.

A folytatás: csoportból osztály (1968–1972)

Gerő Zsoltnétól Kamarás Istvánig

Ughy Jenő halála (1967) után 1968 július 1-jétől *Gerő Zsoltné* lett a terület felelőse, a megalakuló Igénykutató csoport vezetője. Az év tavaszán Sallai Istvánnal (aki a KMK igazgatóhelyettese és a Hálózati osztály vezetője volt) az MTA Könyvtár levéltári csoportjánál járt, hogy megkérdezze az ott dolgozó, iratokat rendezgető fiatalembert, lenne-e kedve hozzájuk menni dolgozni. A fiatalembert *Kamarás Istvánnak* hívták, s a könyvtárosok olvasmányairól folytatott és publikált kutatásával hívta fel magára a szakma figyelmét. Szakdolgozatát *Kovács Máté* tanszékvezető ösztönzésére az olvasásról írta, de mivel magyar–könyvtár szakos diplomája megszerzése után nem kapott tanári állást, ezért az MTA Könyvtár levéltári csoportjánál helyezkedett el. 1967–68-ban jelentek meg könyvtár–matematika szakos csoporttársával, *Sárdy Péterrel* közösen végzett, a könyvtárosok olvasmányáival foglalkozó kutatásairól készült közleményeik a *Könyvtáros* c. folyóiratban¹². Ughy Jenő ismerte a vizsgálatokat, és hallotta is Kamarást a Népművelési Intézet olvasáskutatási témájú műhelyvitáján felszólalni. Ő javasolta Kamarás felvételét a KMK-ba.

A KMK élén álló *Barabási Rezső* ugyancsak támogatta Kamarás felvételét.¹³ Az Igénykutató csoport Gerő Zsoltné vezetésével és Kamarással kibővülve kezdte meg tehát a munkáját. Gerő Zsoltné ízig-vérig könyvtáros volt, de ezt a területet nem nagyon ismerte. Az elkészült kéziratokat lelkiismeretesen elolvasta, de nem szólt bele. Úgy gondolta, a legjobbat azzal teszi, ha hagyja dolgozni a munkatársait. Mindenben nagy jóindulattal és segítőkészséggel támogatta a csoportját, és legjobb tudása szerint menedzselte is őket.

Kamarás István személyében tehetséges, nagy formátumú munkatárssal gazdagodott az intéz-

mény. Sokoldalúságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy olvasásszociológiai kutatásai mellett később vallásszociológiával, az etika és emberismeret c. tantárgyak megalkotásával éppúgy foglalkozott, mint mese- és regényírással. Kamarás személyiségének nagy szerepe volt az osztályon uralkodó vidám hangulat kialakulásában. Szarkasztikus humorával, karikírozó képességével rögtön kabarévá tudta alakítani a komolykodó értekezleteken kapott hivatalos utasításokat, különösen a pártinstrukciókat.

A munkásolvasók

Kamarás első feladata Ughy Jenő: Ezer falusi olvasó és a könyv című kutatásának mintájára a munkások olvasásának¹⁴ háromezres országos mintán történő felvétele volt. A vizsgálat évében, 1968-ban jelent meg a *Cseh-Szombathy – Ferge* szerzőpáros szociológiai adatfelvétellel foglalkozó kötete,¹⁵ s Gerő Zsoltné tanácsára a kérdőív módszertani ellenőrzésére Cseh-Szombathy Lászlót keresték fel a KSH Könyvtárában. Az alapkérdőívet, amely Kamarás által összeállított attitűd tesztek is tartalmazott, Cseh-Szombathy jónak minősítette, így elkezdődhetett a kérdőíves interjúzás, amit a feladatra betanított szakszervezeti könyvtárosok végeztek. Az adatgyűjtés a szakszerűen – a megyék és a szakmák arányában – összeállított kvótás minta alapján a 19 megyei szakszervezeti központ segítségével történt. Kamarás a kutatás során jól tudta hasznosítani az egyetemi éve előtt a Vasműben és az építőiparban, munkások között szerzett tapasztalatait. A kutatás végeztével a minisztérium Könyvtári osztályán *Biró Vera* főosztályvezető elnökletével és néhány szakértő közreműködésével megvitatták *A munkások és az olvasás* című jelentését, amelyet szakmai és politikai értelemben egyaránt jónak találtak, ugyanis az adatokból az derült ki, hogy a munkások nagy arányban olvasnak klasszikusokat. Mind Kamarás tevékenységével, mind a KMK munkájával elégedettek voltak. Nemcsak a felettesek, hanem a szakma is sikeresnek ítélte Kamarás első, KMK-beli kutatását, melyet a Könyvtáros c. folyóirat – Gerő Vera menedzselésének köszönhetően – is

méltatott. A kutatás anyaga 1971-ben jelent meg könyvként *Az olvasó munkásért* címmel, s szerzője ugyanebben az évben védte meg e témában írt doktori disszertációját az ELTE-n.¹⁶

1970 folyamán *Polónyi Péter* és Kamarás István lefolytatta 1200 vidéki értelmiségi megkérdezésén alapuló vizsgálatukat,¹⁷ a jelentés 1971 márciusában jelent meg *Értelmiség, olvasás, könyvtár* címen. Ehhez az évhez még két jelentős kutatás köthető. Mándi Péter, aki akkor Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének (MKKE) Piackutató Csoportját vezette, piackutatással bízta meg Kamarást, melyből a *Hogyan értesülünk a könyvekről?* című kötet született.¹⁸

1970. március 1-jével a KMK belső átalakítása az Igénykutató csoportot is érintette. A csoportból osztály lett, nevük Olvasáskutatói osztályra változott, a vezető továbbra is Gerő Zsoltné maradt.

Nagy Attila érkezése; újabb kutatások indulása

Kamarás István felvétele után bő fél évvel – 1969 márciusában – érkezett meg *Nagy Attila* az Igénykutató csoportba. A lélektan szakon diplomázó fiatal pszichológus az Egyesült Izzó Munkalélektani Laboratóriumában töltött hónapokat tudta maga mögött, amikor bekerült a KMK-ba. Tekintettel arra, hogy egyetemi szakdolgozatát a referencia személyiségeknek a gyermeki lélek fejlődésében játszott szerepéről írta, magától értetődött, hogy a gyerekek és a fiatalok vizsgálata lett a kutatási területe. Az első hónapok tájékozódása, útkeresése után elkezdett kijárni, kapcsolatot építeni, beszélgetni kisebb vidéki települések könyvtáraiba, mert a fővárosi Szabó Ervin fiókoknál (leszámítva a Polónyi Péterrel folytatott beszélgetéseket) izgalmasabbak voltak számára a vidéki intézmények, és az ott dolgozó könyvtárosok is inspirálóbbnak bizonyultak.¹⁹ Terepismerete birtokában felvette a szakmunkástanulók országos vizsgálatának ötletét, de a megvalósulásig nem sikerült eljuttatnia. Első tényleges kutatását (kérdőíves

adatfelvételét) a KMK megrendelésére végezte, amelyben három járási székhelyen (Dombóvár, Encs, Törökszentmiklós) a könyvtárak és művelődési házak használóinak igényeiről tájékozódott *Karsai Károllyal*, a Népművelési Intézet munkatársával. Kutatási jelentésük *Közművelődési intézmények vizsgálata járási székhelyeken* (1972)²⁰ címmel jelent meg.

A több könyvű oktatás

1970 kezdő éve volt egy négy éven át tartó gimnáziumi kísérletnek is. A vizsgálatot Nagy Attila vezette, színhelye egykori iskolája, a József Attila Gimnázium volt, segítői a tanárok részéről *Vasbányai Ferenc*, *Párdányi Miklós*, *Peczeli Sándorné*, *Szűcs Pálma*, *Tóth Eszter* és *Fodor Erika* voltak. A kísérletben az egyik elsős osztály vett részt, egy másik elsős osztály pedig a kontroll csoportot képezte. A vizsgálat célja a középiskolai tananyag tankönyvön kívüli információkkal (kézikönyvek, hetilapok, antológiák, monográfiák stb.) való kiegészítése és a könyvtár használatára ösztönzés volt. Természetesen nem csupán a humán tárgyak (magyar vagy történelem) esetében, hanem a természettudományi tárgyaknál is erre törekedtek. A kísérlet kezdetekor felvettek egy alapkérdőívet, melyet négy év múlva megismételtek. A pedagógusoktól azt várta a kutatásvezető, hogy a diákokat olyan plusz feladatokkal lássák el, melyekhez szükség volt tankönyvön kívüli könyvek és a könyvtár használatára. Kiselőadásokat tartottak, rövid esszéket írtak, bibliográfiákat készítettek, vitahelyzetekben kellett helyt állniuk a tanulóknak, amelyeket a tanárok folyamatosan értékelték (pl. a jól feltett kérdéseket is jutalmazták). A hipotézis szerint a kreativitás ilyen típusú plusz feladatokkal fejleszhető. Azonban – mint az a kutatás lezárásakor ismét felvett kérdőív adataiból kiderült – nem így történt, a Rokeach-skálán nem sikerült lényeges változást elérni, ugyanakkor a magyar érettségi dolgozatok elemzésekor nyilvánvalóvá vált, hogy a több könyvű oktatásban²¹ részt vevő diákok gondolkodása, stílusa, mondatfűzése differenciáltabb lett a többiekénél. A kísérlet ideje alatt jelent meg *Mérei Ferenc*:

Közösségek rejtett hálózata című könyve²², mely a szociometriáról szólt. Ennek ismeretében elmondható volt, hogy a legnagyobb változás a kísérleti osztály struktúrájában mutatkozott: a csoport egy sok központú közösség képét mutatta, amely nagy belső koherenciával rendelkezett és csak kevesen szorultak a perifériára. Nemcsak a diákok változtak a kísérlet négy éve alatt, hanem a tanárok is, ugyanis kiszélesedett az értékelési mezőjük azáltal, hogy számos olyan tevékenységet tanultak meg értékelni, amelyekre korábban nem is gondoltak (pl. a diákok meghökkenítő kérdései, eredeti válaszai, a tankönyvön kívüli információk érvényesítése, kisebb bibliográfiák összeállítása). A kutatási jelentés az MTA elnökségének jutalmában részesült. Az eredmények *A több könyvű oktatás hatása* c. kötetben láttak napvilágot; Nagy Attila a bölcsészdoktori dolgozatát – melyet 1975-ben védett meg az ELTE-n – ugyancsak ebből a kutatásból írta.²³

Hatásvizsgálat könyvtárban

1971 tavaszán fontos megbízás érkezett a minisztériumból: a KMK Olvasáskutatási osztálya vizsgálja meg, hogy van-e pozitív hatása a könyvtárhasználatnak az emberek ízlésére és a gondolkodásmódjára. A kutatásra kétszázezer forintot is biztosítottak, ami az akkori 2200 forintos kutatói fizetéshez viszonyítva hihetetlenül nagy összeg volt. A KMK *Halász László* művészpszichológust kérte fel a vizsgálati apparátus kidolgozására. A kérdőív tartalmazott verstesztet, Rokeach-tesztet, valamint portréképeket az esztétikai érzékenység vizsgálatára, mérésére. A KMK munkatársai azonban bizonytalanok voltak, hogy szabad-e ekkora összeget erre a kutatásra szánni. Együttesen kívántak erről dönteni, ezért leírták a hipotéziseket és a vizsgálati módszereket néhány oldalban, és elküldték három független lektornak, az akkori művelődésszociológia elismert személyiségeinek: *Hankiss Elemérnek*, *Józsa Péternek* és *Tánczos Gábornak*²⁴. A vitából egyértelműen kiderült, hogy míg a könyvtári oldal képviselőiben kétségek fogalmazódtak meg, a lektorok határozottan kiálltak a kutatás elvégzése mellett. Véleményük szerint

mindenképpen szükség van ilyen típusú vizsgálatokra, mert hiányoznak azok a konkrét adatok, amelyek bizonyíthatnák, hogy a kulturális beruházások, a könyvkiadás, a film, színháztámogatás stb. valóban kamatozó befektetések-e, és hozzák-e azt a „hasznot”, amit a kulturális irányítás vár tőlük. A Nagy Attila által vezetett kutatásról elmondható, hogy végig erős külső szakmai támogatás mellett zajlott. Két megyeszékhelyen, Veszprémben és Szombathelyen választottak ki három-három csoportot: könyvtárhasználókat, kísérleti személyeket (akik véletlenszerűen kerültek ki a beiratkozottak listájáról), valamint olyan személyeket, akik a városban laktak, de nem jártak a könyvtárba. Az 1972-ben felvett kérdőívvel egy állapotfelmérés történt, amelyet a kutatás zárásakor, 1974-ben megismételtek. A hipotézis szerint az intenzívebb könyvtárlátogatás mellett az egyéb kulturális tevékenységekkel is megkínált, s így kiszolgált olvasók két év múltán fejlettebb olvasói ízléssel rendelkeznek. A feltevések azonban nem igazolódtak: az olvasók ízlésében, a szabadidő eltöltésében és az időmérleg alakulása terén nem történt lényeges változás. Az azonban elmondható volt, hogy a kiemelt kísérleti csoportba sorolt személyek ott-honosabban mozogtak a könyvtárban, biztonságosan használták az állományt, tudták mit, hol találnak. A kutatás egyértelmű tanulsága szerint a könyvtár az attitűdöket nem volt képes megváltoztatni, viszont a kíváncsi, érdeklődő ember a könyvtárat is eszközként tudta használni céljai eléréséhez.²⁵ Egyszerűbben szólva, a feltételezett agymosás ilyen módjának működését megcáfolták. A vizsgálat eredményeit a *Hatásvizsgálat könyvtárban I.* (1974) és a *Hatásvizsgálat 2.*(1977) kötetek tartalmazták.

Könyves-Tóth Lilla

1970-ben érkezett az osztályra *Könyves-Tóth Lilla*, akit azért vettek fel, hogy az ifjúságot érintő kérdésekkel foglalkozzon, csakúgy, mint az egy évvel korábban odakerült Nagy Attila. Az '56 utáni magyar társadalomban egyre inkább érzékelhetővé vált a mobilitási csatornák

beszűkülése, a társadalmi hátrányok halmozódása, és a hátrányos helyzetű fiatalok kitörési lehetőségeinek csökkenése. A hátrányok konzerválásának egyik intézménye éppen az iskola volt, ezért a kutatók figyelme az iskolán kívüli intézményekre, jelesül a könyvtárakra irányult. Könyves-Tóth Lilla csak másfél évig volt az osztályon, de e rövid idő alatt készült publikációinak mindegyike a fiatalok könyvtárhasználat általi megsegítésével volt kapcsolatos, legyen szó pályaválasztásról, egyéni útkeresésről,²⁶ vagy a hátrányos helyzetű fiatalok ügyéről.²⁷ Könyves-Tóth Lilla e téma iránti elkötelezettsége a későbbiekben is megmaradt, Katsányi Sándorral közösen készült könyve a *Fölfedezem a könyvtárat*, és ezen kívül több tanulmányt, cikket is publikált a témáról könyvtári és pedagógiai szaklapokban. *Keresd a könyvtárban!* címmel kisiskolásoknak szóló könyvtárhasználati kalauzát a Móra Kiadó adta ki 1977-ben (több kiadásban is). Könyves-Tóth Lilla távozása után, helyére a veszprémi műhelyből az osztályon addigra már ismert Katsányi Sándor került.

Katsányi Sándor

Katsányi Sándor magyar–könyvtár szakos diplomája megszerzése után a kisújszállási gimnáziumban tanított, ahonnan '56-os tevékenysége miatt eltávolították, így lett előbb Cegléden könyvtáros, majd a Veszprémi Megyei Könyvtár módszertani vezetője, végül igazgató-helyettese. 1971-ben került a KMK-ba, Könyves-Tóth Lilla megüresedett helyére. Papp István instrukciója szerint Katsányinak az ifjúságot érintő, már megkezdett kérdésekkel kellett foglalkoznia. Akkoriban (is) pedagógiai reform zajlott az iskolákban, amely a természettudományos tárgyak erősítésére, megszerettetésére irányult (a reformok támogatója volt például Marx György fizikus és Varga Tamás matematikus is). A természettudományok oktatásának példáját követve fogalmazódott meg az önálló ismeretszerzés, a folyamatos önművelés gondolata, mely az írott dokumentumokhoz, és ezáltal a könyvtárakhoz volt köthető. Ezt a szellemiséget képviselte

Katsányi–Könyves-Tóth: *Fölfedezem a könyvtárat* című, *Kaján Tibor által* illusztrált kötete,²⁸ melynek sikerét bizonyította, hogy a későbbiek során a Tankönyvkiadónál új kiadásban és többszöri utánnyomásban is megjelent, 1976-ban pedig megkapta a Kiadói Főigazgatóság nívódíját. Hasonlóan pozitív volt a fogadtatása az *Órák a könyvtárban* c. kötetnek,²⁹ mely az általános iskola első osztályától a gimnáziumi évekig kísérte végig a gyerekek könyvtári tevékenységét, és kézzel fogható segítséget adott a pedagógusoknak és a könyvtárosoknak óraleírás-gyűjtemény formájában. Ez a kötet első volt a maga nemében, amely e témával foglalkozott és a pedagógia követelményeinek is megfelelt. Kutatásvezetőként az *Egri csillagok általános iskolások körében végzett befogadás-vizsgálata* köthető Katsányihoz, aki szerkesztője lett a kutatás alapján született kötetnek is.³⁰ Katsányi Sándor a *Séta ideáink bölcsőhelye körül*³¹ című 1991-ben megjelent összegzésében azt tárta fel, hogy az elmúlt évtizedekben a hivatalosan deklarált, jogszabályokba foglalt célok mögött valójában milyen ideológiák mozgatták a közművelődési könyvtárosok nemzedékeit. E néhány oldalas írás híven mutatja be azt az ívet, amely mentén haladva a humanista–nevelő könyvtár eszméjétől indulva a liberális–szolgáltató könyvtár gondolatán keresztül eljutottak a szociális elkötelezettségű könyvtárig. Szamba veszi, amint az olvasói magatartás, ízlés jobbításának gondolatától áthatva végezték feladatukat könyvtárosaink, majd hogy miként irányult a figyelem a használói igények, szükségletek felé, aminek látványos megnyilvánulásaként megjelent a szabadpolcos könyvtár. A public library eszméjének megjelenésekor már egymás mellett élt a humanista–nevelő és a liberális–szolgáltató könyvtár gondolta. A helyzetet jól kifejezi az egyik Sallaiáda” (Sallai István megjegyzése) is: „Nálunk nincs szabadság, csak sok mindent szabad.” A könyvtárról való gondolkodásban Tánzos Gábor 1971-ben megjelent tanulmánya (*A könyvtár pedagógiai funkciói, ahogy a művelődésszociológia látja*)³² is a fordulatot jelentett, melyben a közművelődési könyvtárak

feladatrendszerét az addig periferikusan kezelt szociális szempontok alapján gondolta végig. Felvetette azt a ma is gyakorta emlegetett tézist, mely szerint szoros összefüggés mutatható ki a hátrányos társadalmi-gazdasági helyzet és az alacsony kulturális szint között. S éppen a könyvtár az az intézmény, amely a rendelkezésére álló eszközökkel képes lehet a társadalom szociális térképének átrajzolására.

Az osztály élén: Kamarás István (1972–1982)

Az 1972-es esztendő jelentős változásokat hozott: az osztály vezetésével Kamarás Istvánt bízták meg, Gerő Zsoltné pedig a Tájékoztatási osztály élére került. A másik változás az osztály elhelyezését érintette: egy ablaktalan sarkoszobából az utcai front világos, sok ablakos nagyszobájába költözhetek. Az osztály kutatói Kamaráson kívül a következőkből álltak: Nagy Attila, Katsányi Sándor, 1973-tól *Havas Katalin*. Havas Katalin kutatási területe a közművelődési könyvtárak és az ott működő ifjúsági klubok,³³ illetve az olvasótáborok szervezése és dokumentálása volt. A humorral és empátiával megáldott kolléganő – a többiek visszaemlékezése szerint – az osztály lelke és „kötőszöve” volt.³⁴

A hetvenes-nyolcvanas években rövidebb-hosszabb ideig az osztályon dolgozott adminisztrátorként, kutatási segédként *Jordán Katalin*, *Bertalan Béla*, *Sándor Éva* (egykori műegyetemistaként igen szép diagramokat tudott rajzolni), *Szabó Zsuzsa* (később a Szakkönyvtár olvasószolgálatosa lett), majd a későbbiekben *Buza Ágnes*, *Petrovics Natália* és *Tatár Sándor* (később költőként ismerhettük meg).

Az 1970-es évek első fele az osztály munkatársai számára különösen termékenynek bizonyult: 1971-ben elkészült Kamarás István: *A munkások és az olvasás* című egyetemi doktori disszertációja, 1975-ben Nagy Attila védte meg *A több könyvű oktatás hatása* című értekezését, 1976-ban Katsányi Sándor könyvtártudományi

tárgyú értekezésével, 1981-ben pedig Bartos Éva biblioterápiával foglalkozó disszertációjával szerzett doktori fokozatot.

Az egyre élénkülő nemzetközi kapcsolatok eredményeként 1971-ben Varsóban találkoztak a szocialista országok könyvtári olvasáskutató, 1972-ben pedig szovjet–magyar könyvtárügyi szemináriumra került sor Moszkvában, ahol Sallai István mellett Kamarás István is előadást tartott az olvasásszociológiai kutatások módszertani problémáiról. 1974-ben a szocialista országok olvasáskutatói szakembereinek második konferenciájára már Budapesten kerül sor a KMK rendezésében. Ezen mások mellett szakmailag, emberileg is kiváló szovjet, lengyel, cseh és szlovák kollégák vettek részt, akikkel komoly szakmai és baráti kapcsolatok szövődtek.

Az irodalmi ízlés fejleszthetősége

1973–75-ben az osztályon folyó munkák egyike az irodalmi ízlés fejleszthetőségét vizsgálta, kitérve a fejlesztés módszereinek kidolgozására. A kutatás előzménye a miskolci városi könyvtárral és a jászárokszállási községi könyvtárral 1973-ban közösen végzett akciókísérlet volt, amely keretében fél évre eltávolították ezekből a könyvtárakból a gyengébb minőségű lektűröket, és figyelték, hogyan fogadják el az olvasók a helyettük ajánlott „hasonló tartalmú,” de nívós műveket.³⁵ Mivel a könyvtár pedagógiai funkciója igen fontos szempont volt, ezért ezt a kutatást az alapkutatások között tartották számon, s az elméleti, leíró eredmények mellett a közvetlen megvalósíthatóságot is számba vették. Kamarás István vezetésével arra keresték a választ, hogy milyen esélyei vannak az igazi irodalmi értékeknek a lektürt olvasók körében. Első ízben fordult elő, hogy tudományos módszereket alkalmaztak annak a régóta vitatott problémának a körüljárására, hogy a kizárólag lektűrökkel jellemezhető olvasói ízlés fejleszthető-e. Az 1974-ben megjelent kutatási jelentést a következő évben kilenc olvasói portréval kiegészítve ismét kiadták,³⁶ melyhez a gyakorló könyvtárosok számára módszertani megjegyzéseket is fűztek. A kutatást az

MTA 1975-ben jutalomban részesítette. *Balogh Zoltán*³⁷ matematikussal új matematikai, statisztikai módszerek alkalmazásával feldolgoztatták a könyvtárakban folyó lektűrölvásás adatait, s kiadtak egy olyan segédeszközt, amely egyfelől az irodalmi ízlés és az irodalmi élmény szerkezetét feltáró irodalomszociológiai térképként is használható volt, másfelől az olvasószolgálatban dolgozó könyvtárosok ajánló, tájékoztató munkáját is segítette.³⁸ A kiadvány *Gondos Ernő: Élményalakzatok* című³⁹ könyvét tekintette mintának, amelyben adott olvasói ízlésképben egymást vonzó, illetve taszító műveket foglalt táblázatba, ám másfajta (például az aktív – passzív olvasói beállítódásra és a különféle élménytípusok kapcsolatára vonatkozó) mutatókkal is gazdagodott.

A befogadás-vizsgálatok túlnyúltak az ország határain, s nemzetközi kapcsolatokat alapoztak meg: a munkába bekapcsolódtak a Szovjetunióban, Bulgáriában és Lengyelországban olvasáskutatással foglalkozó kollégák is. Az említett országokban 1974-ben történt meg az adatfelvétel, s a következő években több tanulmány, majd könyv is született e témában. Míg Szófiában és Varsóban legálisan folyt a munka, Moszkvában nagy kockázatot vállalva, teljesen titokban dolgoztak a kollégák.

Nagy megtiszteltetés volt az osztály számára, amikor *Bryan Luckham*, a neves manchesteri kutató, egyetemi oktató⁴⁰ ezt a műhelyt választotta kéthónapos tanulmányútja színhelyéül. Kutatásainak eredménye egy angol–magyar összehasonlító olvasásszociológiai kutatás lett manchesteri és miskolci könyvtárhasználók olvasmányválasztási szokásairól (*Olvasmányválasztás Manchesterben és Miskolcon*, 1980).

1977 januárja az osztályt is érintő személyi változást hozott: Katsányi Sándor kivált a csapatból, mert megbízást kapott, hogy az előző év végén nyugdíjba vonult *Vadász Ferencné* helyett vegye át az Oktatási osztály vezetését.

Gereben Ferenc

Gereben Ferenc jelentős kutatói tevékenységgel és tapasztalattal a háta mögött 1977-ben érkezett az osztályra. Kamarással már az egyetemről ismerték egymást⁴¹, és a közben eltelt évek alatt is kapcsolatban álltak, olvasták, ismerték lektorálták egymás munkáit, publikációit. Gereben – aki az egyetemi évek alatt néprajzi és művészettörténeti tárgyakat is hallgatott – magyar–könyvtár szakos diplomája megszerzése után hiába próbálkozott az Irodalomtudományi Intézetben való elhelyezkedéssel, osztályidegen származása miatt nem sikerült bekerülnie. Rövid időre a Történettudományi Intézet segédkönyvtárosa lett, majd innen került Mándi Péter⁴² mellé, aki a Könyvkiadók és Terjesztők Tájékoztató Központjának⁴³ (KKTK) Piackutató Csoportját vezette. A könyvpiac-kutatásának gondolata illeszkedett a tervutasításos rendszeren túllépni kívánó, a piac szempontjait is figyelembe vevő, a központi tervezés és a piaci önszabályozás elemeit egyesítő gazdaságirányítás gondolatához. Az 1967-ben a Piackutató Csoportnál⁴⁴ kezdő Gereben első vizsgálata a középiskolások olvasási szokásairól szólt.⁴⁵ A későbbiek során foglalkozott a szakkönyvolvasás sajátosságaival, majd a kortárs magyar irodalom iránti olvasói igényekkel. Ez utóbbi kutatásnak 1969–70 fordulóján készült el 200 oldalas kutatási jelentése, amely többek között az irodalmi ízlés kérdését, s az alacsonyabb ízlésszint és a magasabb közti átmenet lehetőségét vizsgálta. Számba vette, hogy miféle irodalmak lennének alkalmasak az ún. átvezető irodalom szerepére. A témával foglalkozók aufklérista lázban égtek, s úgy látták, a kultúra alkalmas lenne arra, hogy ami politikailag bedugult a társadalomban, a kultúra segítségével megmozdítható lenne: van út egy minőségibb élet felé. Hasonlóan gondolkodott erről Józsa Péter és Tánczos Gábor (akik szintén szerepet játszottak az '56-os eseményekben).

A kortárs magyar irodalom olvasásával foglalkozó kutatásnak a hatalom, az irodalmi élet, a „kultúrpolitika” potentátjai részéről botrányos volt a megítélése. Ennek hangadója a Magvető

Kiadó akkori igazgatója, *Kardos György* volt. S bár *Illés Endre*, a Szépirodalmi Könyvkiadó vezetője megdicsérte, s igen jó véleménnyel volt a kéziratról, ez nem változtatott a helyzeten. Kardos akkor egyezett volna bele a könyv megjelentetésébe, ha Gereben átírja a szerzők népszerűségi listáját. Mivel ez számára sem szakmailag, sem erkölcsileg nem volt megengedhető, ezért a kéziratot betiltották, sem könyv alakban, sem folyóiratban nem jelenhetett meg, de még beszélni, előadást tartani sem volt róla szabad évekig.

A Piackutató Csoporttól történt távozása után a minisztériumban töltött hivatali és a SZOT iskolán töltött oktatói évek következtek. Innen került 1977-ben a KMK-ba. Első munkáinak egyike az olvasáskultúra és a házi könyvtárak országos reprezentatív vizsgálata volt, melyben Mándi Péter kérdései az irodalmi ízlésre vonatkozókkal egészültek ki.

Bartos Éva, Somorjai Ildikó, Lőrincz Judit, Heit Gábor

A hetvenes évek végén érkezett az Olvasáskutatói osztályra *Bartos Éva* (1977), *Somorjai Ildikó*, és *Heit Gábor* (1979), a 80-as évek közepén pedig *Lőrincz Judit*.

Bartos Éva személyében új témával, a biblioterápiával bővült az osztály tevékenységi köre. 1981-ben jelent meg a Mándy Gáborral közösen készített *Tematikus érdeklődésvizsgálat közművelődési könyvtárakban* című kötete.⁴⁶ Már elkerült a KMK-ból, amikor 1989-ben megjelent az általa szerkesztett, régóta várt *Olvásokönyv a biblioterápiáról* című tanulmánygyűjtemény.⁴⁷ Lőrincz Judit 1978 és 83 között megbízással már bedolgozója volt az osztálynak, véglegesen 1985-ben került a kutatókhoz a Fővárosi Művelődési Központból. Vezetésével még abban az évben megindult az a finn–magyar összehasonlító vizsgálat, melyből 1991-ben és 1992-ben látott napvilágot a finn társszerzőkkel együtt publikált két kötet. Míg az első kötet a magyarok és a finnek olvasásszociológiai szempontú összehasonlítását tartalmazza (*Távoli rokonok*

– *közeli barátok* címen), addig a második kötetben egy finn és egy magyar regény befogadását vizsgálták a két országban (*Magyarok és finnek a fikció világában*).⁴⁸ Említést érdemel még Lőrincz Judit egy másik vizsgálata. *Nádas Péter Egy családragény vége* c. műve befogadásának vizsgálatakor a maga nemében egyedülálló módon a zsidó identitás kérdését is érintette, aminek már a felvetése is ritkaság volt akkoriban.⁴⁹

Az 1979-ben érkező *Heit Gábor* mindössze négy évet tartózkodott az osztályon,⁵⁰ ez idő alatt két kötetben tűnik fel a neve: az egyik a Lőrincz Judittal közösen szerkesztett, s a közművelődési könyvtárakat bemutató kötet volt (*Közlelképek a közművelődési könyvtárainkról*, 1981),⁵¹ a másikban közreműködőként szerepelt a Kamarás István által szerkesztett, a harmadik bakonyoszlopi olvasótábort bemutató dokumentumban.

Somorjai Ildikó szociológus, tanár is viszonylag rövid ideig volt az osztály munkatársa. Külsősként már korábban is részt vett az osztály kutatásaiban. KMK-ba kerülése után a könyvtárosi életpályával kezdett foglalkozni, közreműködött az olvasótábori kötetek (*Olvasótábor Bakonyoszlopon*, 1977; *Harmadszor Bakonyoszlopon*, 1979)⁵² szerkesztésében és bekapcsolódott a Hálózatfejlesztési osztály munkájába is az általános művelődési központokkal (ámk-kal) kapcsolatos vizsgálatokba (*Egy kísérlet problémái. Helyzetjelentés*, 1986).⁵³

Az 1979-es év több szempontból is kiemelkedő volt. Ekkor jelent meg a Gereben, Katsányi, Nagy szerzőhármas *Olvasásismeret. Olvasás-szociológia, olvasáslélektan, olvasáspedagógia* c. tankönyve,⁵⁴ mely a felsőfokú könyvtáros képzés számára foglalta össze a három tárgy egy-egy féléves jegyzetét. Gereben írta a szociológiával, Katsányi a pedagógiával, Nagy Attila pedig a lélektannal foglalkozó részt. Kamarás ebben a munkában szerkesztőként működött közre, valamint a fejezetek végére írt igen szellemes, érdekes kérdésekből álló feladatsort, s keze nyomát ily' módon is a kötetben hagyta. A tankönyv érdekessége, hogy az egyes tudományterületek általános ismereteinek bemutatásán túl a KMK

saját kutatási eredményei is megjelentek benne. A tankönyv megjelenése – bizonyos viták után – legalizálta az említett tárgyak főiskolai és egyetemi oktatását. Ezzel a kötettel az osztály munkatársai tehát tankönyvszerzők lettek. A jegyzet megújított változata 1992-ben jelent meg Gereben és Nagy Attila közös szerkesztésében *Olvasás és társadalom* címen szöveggyűjtemény műfaji megjelöléssel⁵⁵.

Néhány évvel később a fentieket is meghaladó jelentőségű tény volt, hogy a könyvtári szaksajtó kereteiből kilépve hivatásos kiadó adta közre *Az olvasás anatómiája* című könyvet,⁵⁶ ráadásul a gyűjteményes kötet publikálását nem az osztály munkatársai, hanem a Gondolat kiadó kezdeményezte.

1979-ben az Olvasáskutatási osztály megismételte Fekete Dezső 1965-ben Bácsalmáson végzett felmérését, melynek során akkori általános iskolás gyerekeket kérdeztek meg olvasási és könyvtárhasználati szokásaikról. 1979-ben, a már felnőtteket megkeresve, újból kérdezték őket, a kontroll csoport 13–14 évesekből állt. A kutatás eredményei 1983-ban jelentek meg a Bácskai–Gereben–Nagy szerzőhármas tollából *Az olvasási szokások változásai Bácsalmáson* címmel.⁵⁷

1979-ben a KMK bekapcsolódott a moszkvai Lenin Könyvtár irányításával folyó *Az olvasás dinamikája* c. nemzetközi összehasonlító kutatásba, amelyben a könyvtárhasználat gyakoriságát, a párhuzamos könyvtári tagságot, a kölcsönzés intenzitását és tartalmát vizsgálták.⁵⁸

A befogadás-vizsgálatok

Már 1973-ban szerepeltek az osztály munkatervében a befogadással kapcsolatos kutatási pontok. Az első adatfelvételt Kertész Ákos: *Makra* c. regénye kapcsán került sor munkásolvasók körében. Az ebből született kötetet Kamarás István *Kiss Endrével* és Somorjai Ildikóval közösen jegyezte (*A Makra és 116 olvasója*).⁵⁹ Folytatásaként három magyar novella (Móricz, Örkény és Sánta Ferenc) befogadását tanulmányozták egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat keretében. Az első évben a vizsgálati terv és a hazai

felmérés történt meg, a következő évben pedig megismertették a vizsgálati apparátust a külföldi partnerekkel is.

A befogadás-vizsgálatok sorában a legjelentősebb vállalkozásnak a Kamarás István vezette *Bulgakov: A Mester és Margarita* című regényének vizsgálata tekinthető. A vizsgálat érdekessége volt, hogy nem felkért személyek olvasták el a könyvet, hogy válaszoljanak a kutatók kérdéseire, hanem azokat a könyvtárlátogató olvasókat kérték fel a könyvtári helyszíneken a kérdőívek kitöltésére, akik a maguk választása alapján vették kézbe, olvasták el a művet.⁶⁰ A kutatásban az volt újszerű, hogy először került sor az olvasás folyamatának és az olvasási élmények továbbélésének vizsgálatára hazánkban.

Az olvasáskutatási műhely befogadás-vizsgálatait támogatta, véleményezte és értékelte az irodalomtudomány is. Szakértő munkatársként és lektorként kapcsolódott be a kutatásba: *Agárdi Péter, Balassa Péter, Bojtár Endre, Fábri Anna, Fogarassy Miklós, Gábor György, Kisbali László, Kiss Ilona, Radnóti Sándor, Sente Péter, Varga Lajos Márton és Veres András.*

Lőrincz Judit kapcsán már szóltunk az általa végzett befogadás-vizsgálatokról, melyekre itt már nem térünk ki.

Olvasótáborok

1976 nyarán az Olvasáskutatási osztály munkatársai Kamarás István vezetésével a Veszprém Megyei Könyvtár könyvtárosaival – többek között *Tóth Dezsővel* és *Balogh Ferencné, Marikával* – közösen szervezték meg első olvasótáborukat Bakonyoszlopon, melyet 1980-ig további négy követett. A bakonyoszlopi táborok résztvevői elsősorban hátrányos helyzetű, többségében falusi fiatalok voltak. Az olvasás, a könyvtárhasználat, az irodalom és a művészet elsődleges eszközei voltak a célok megvalósításának. Fontos szerep jutott az olvasásnak, az olvasó embernek, de a tábor lényege a beszélgetés, a folyamatos gondolatcsere, az alkotó játék és a felfedezés volt. Az olvasás jelentette az eszközt az önismerethez, az értékrend, a világnézet és vi-

lágnezet alakításához. A tábor módszerei és eszközei, valamint a közösségben történő együttgondolkodás segítette a résztvevőket személyiségük formálásában, önmaguk és környezetük jobb megismerésében. A tábor támogatást kívánt nyújtani ahhoz is, hogy a fiatalok világosabban lássák jövőjüket, egyéni és közösségi feladataikat. Az olvasótábor a közösségi élet egyfajta értelmes tevékenységi modelljét kínálta: a közösségben élés, a nemzetben és emberiségben gondolkodás, a demokrácia gyakorló terepét jelentette.⁶¹ Kimondva, kimondatlanul legfontosabb célkitűzése az érték-felismerési készség fejlesztése, erősítése volt. Az értékközvetítés általában dialógus formájában történt, és gyakorta katartikus hatással volt a résztvevőkre. Fontos eleme és értéke volt a táboroknak, hogy mind a vezérkarában, mind az egyes táborok stábjában különböző világnézetű, politikai felfogású, ízlésű, érdeklődésű, mentalitású értelmiségiek találták meg a hangot egymással és a táborlakó fiatalokkal. A tábor szellemiségét jól tükrözi, hogy a táborlakó fiatalokat „szépreményűeknek”, a csoportvezetés feladatait ellátó KMK- munkatársakat pedig „oszloposoknak” nevezték. Az 1980-as bakonyoszlopi olvasótáborban minden csoportnak két vezetője volt: egy nő és egy férfi, akik a kollégák közül kerültek ki.

Minden résztvevő számára – csakúgy a csoportvezetők, mint a csoporttagok számára – revelatív ereje és hatása volt az együtt töltött napoknak. Mint arról a résztvevő szakmunkás fiatalok rendre beszámoltak, életük egyik meghatározó – sokszor a legjelentősebbnek tartott – személyiségformáló – eseményében volt részük, amiről tanúskodtak az évek múlva is érkező levelek, esküvői meghívók, találkozások. Ez a vállalkozás, melyben különböző szerepekben az olvasáskutatási műhely minden tagja részt vett, afféle csapatépítési tréningként, vagy Mérei szavaival „közös élményként” is szolgált.

Az olvasótáborokban mindig megjelentek látogatók, vendégművészek, híres és karizmatikus személyiségek, mint például *Balogh Zoltán, Bojtár Endre, Csákó Mihály, Kósa László, Mesterházi Márton, Tánczos Gábor, Vargha Balázs,*

Váncsa István, Vekerdy László vagy Zombori Ottó.

A bakonyoszlói táborok sikeréből táplálkozva fogalmazódott meg a gondolat, hogy leendő tábor szervezők és csoportvezetők részére, népművelőknek, könyvtárosoknak, könyvterjesztőknek és pedagógusoknak is szervezzenek táborokat. Így került sor 1981–82-ben Ásotthalmon – Katsányi Sándor irányítása mellett – a kultúraközvetítők részvételével zajló táborra. 1972-től az ország más pontjain, pl. Hatvanban, Mátrafüreden, Kecskeméten és Telkibányán is szerveztek a megyei és városi könyvtárak hasonló táborokat.

Bár a táborokban direkt politizálás nem folyt, mégis volt némi ellenzéki felhangja az ott folyó tevékenységnek. A kulturális vezetés eleinte csak egy–egy napra, később már a tábor teljes idejére küldött „megfigyelőt”,⁶² akinek feladata volt jelenteni, hogy mi történik valójában a táborban. Egy 1977-es jelentés szerint például az olvasótábor nem szolgálta a kitűzött célt, többek között könyv és olvasásélmény nélkül próbálták megoldani a problémákat, s az ismeretanyag átadására alkalmatlan csoportot céloztak meg. A táborok végeztével rendre csörgött Kamarás asztalán a telefon, hogy a minisztériumi és pártközpontbeli felettesek érdeklődjenek a táborban történt „botrányos” események felől.

Az olvasótáborok mindennapjait mozgóképen Gereben Ferenc örökítette meg, aki a háromperces kisfilmekből készített egy órányi, hangalámondásos filmet, amely bemutatta az ott folyó munkát, az olvasótábor sajátosságait: a „hökkenéseket”, a „hegyibeszédet” vagy az „akármit”. De a történésekről több, a témában megjelent publikációban is beszámoltak, melyek hol közös munka eredményeként, hol Kamarás István tollából láttak napvilágot. Az első kötetet *Havas Judit*, Havas Katalin, Somorjai Ildikó és Kamarás István együtt jegyezték.⁶³

Gyerek és ifjúsági vizsgálatok

1977-ben elindult az a több éven keresztül folyó vizsgálatosorozat, amely a gyerekek olvasási

kultúrájának helyzetével, az olvasási szokások kialakulásával foglalkozott. Az első szakaszban a 10–14 éveseknél történt adatfelvétel. Ezt 1982-ben ezer fős mintán végzett adatfelvétel követte, mely a 18 év alattiak olvasási és könyvtárhasználati szokásait vizsgálta. Eredményeit Nagy Attila 1984–88 között megjelent tanulmányai ismertették. A vizsgálatok eredményei a könyvtári szakajtó mellett szélesebb körben is ismertté váltak, mivel fontos irodalmi, társadalomtudományi és pedagógiai lapokban is megjelentek.⁶⁴

A téma kutatása a következő években folytatódott. 1995-ben a pedagógusok (*Napi robotos vagy organikus értelmiségi. Pedagógusok olvasási kultúrájáról*), 1996-ban a főiskolai és egyetemi hallgatók (*Diplomagyár és/vagy értelmiségképzés? Főiskolai és egyetemi hallgatók olvasási kultúrája*). 1997-ben pedig a 10–14 éves gyermekek körében végzett országos vizsgálatot (*Tiffany vagy Baradlay Jenő. A 10–14 éves korosztály olvasási kultúrájának változási tendenciái*).⁶⁵ Az új évezredbe pedig az 1997 és 2000 közötti években folytatott az „*Olvasásfejlesztés, könyvtárhasználat – kritikus gondolkodás*” című longitudinális kutatás eredményeit összegző kötettel léptek át.⁶⁶

Átszerveve, de megmaradva Katsányi vezetésével (1982–1986)

1979. október 29-én Bartos Éva, Gereben Ferenc, Kamarás István, Nagy Attila és a Hálózatfejlesztési osztályon dolgozó *Fogarassy Miklós* aláírták a Charta hat vezetője, többek között Vaclav Havel prágai bebörtönzése ellen tiltakozó levelet. Az aláírás természetesen nem maradt visszhang nélkül és muníciót adott a Papp István elleni későbbi támadásokhoz is. Kamarás Istvánt, mivel ő vezette az osztályt, a minisztériumba hívták be elbeszélgetésre, Nagy Attilát a pártbizottságra, Gereben Ferencet és Bartos Évát külön-külön Papp István szobájába rendelték be.

Gereben esetében *Villangó István* a minisztérium akkori főosztályvezetője is jelen volt, a cél az aláírás visszavonásának elérése volt. (A dolog pikantériája, hogy Villangó egykoron Gereben Eötvös-kollégiumi szobatársa volt.) Bartos esetében *Juhász Jenő* osztályvezető képviselte a minisztérium álláspontját. 1989-ben az MKE keszthelyi vándorgyűlésén Papp István nyilvánosan elnézést kért kollégáitól, akik jól tudták, hogy az egykori számonkérés mögött a KMK léte iránti aggodalom állt. A Chartások bebörtönzése elleni tiltakozás története ezzel még nem ért véget: három évtizeddel később Katsányi Sándor és Papp István javaslata nyomán 2009. október 23-án a KMK érintett öt munkatársa *Füzéki István-émlékérmet* kapott.

A minisztérium nem hagyta büntetés nélkül a dolgot: az aláírók egyrészt nem publikálhattak jelentősebb társadalomtudományi folyóiratokban, másrészt nem mehettek állami ösztöndíjjal nyugatra, harmadrészt lassan szétdőlték az osztályt. Közben Papp István ellen is támadás indult, ezért őt saját kérésére, érdemeinek elismerésével a minisztérium felmentette tisztességéből, és Sente Ferenc osztályvezető kapott megbízást a KMK igazgatói teendőinek ellátására. Az Olvasáskutatói osztály labilis helyzetét súlyosbította, hogy Sente Ferenc már a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején több alkalommal is felvetette az osztály megszüntetését; a veszély tehát ott lebegett a fejük fölött. Kialakult egy olyan álláspont, mely szerint az osztály „csak” alapkutatásokat végez, és nem segíti hatékonyan a hétköznapi, gyakorlati könyvtári munkát.

1983-ban megtörtént a KMK szervezeti átalakítása, melynek eredményeként az osztály ugyan „megmenekült” és Módszertani, kutatási és továbbképzési osztály néven, a korábbi Oktatási osztállyal kibővülve, összevonva működött tovább – ám az önállóságát elvesztette. Vezetője az osztály korábbi tagja, Katsányi Sándor lett, helyettese pedig Nagy Attila.

Helyzetük azonban továbbra is bizonytalan maradt, az ellehetetlenülés valamennyiüket megviselte: Kamarás István 1985-ben távozott a

KMK-ból,⁶⁷ (Vitányi Iván közreműködésével a Művelődéskutató Intézetbe került), és munkatársaival szolidaritást vállalva, egy évtizedig nem vállalt olvasás témájú előadásokat és média-szereplést, illetve egykori kedves munkatársait ajánlotta maga helyett.

A KMK-t a nyolcvanas években sokan hagyták el: Bartos Éva 1983-ban, Kamarás István, Papp István 1985-ben, Katsányi Sándor 1986-ban, majd 1992-ben Gereben Ferenc. Elment az osztályról Heit Gábor, Somorjai Ildikó, az intézményből pedig Bereczky László is.

Távozásuk komoly veszteség volt, személyükben tehetséges, kiváló emberekkel lett szegényebb a KMK.

1985 az OSZK és a KMK életében is jelentős változásokat hozott: ez volt a Várba költözés éve, amikor végre komfortosabb körülmények közé került az osztály. Az addig egyetlen sötét, hideg és szűkös szobán, valamint egy osztályvezetői irodán osztozó kollégák kisebb csoportokban külön szobákba költözhetek, ami együtt járt az osztály fizikai „szétszóródásával”.

Az osztály élén: Nagy Attila (1986–2001)

Az események sorában újabb változást a KMK 1986-os strukturális átalakítása hozott: bekövetkezett a Módszertani, kutatási és továbbképzési osztály kettéválasztása. Nagy Attila vezetésével létrejött az Olvasószolgálati kutató osztály⁶⁸, *Csapó Edit* vezetésével pedig az Oktatási és módszertani osztály.

Ekkor az osztály kutatói az osztályvezetőn kívül: Gereben Ferenc, Lőrincz Judit, Vidra Szabó Ferenc voltak.

Vidra Szabó Ferenc

A gyógypedagógusi diplomával rendelkező Vidra Szabó Ferenc már az osztályra kerülése előtt is intenzív munkakapcsolatban állt a kollégák-

kal. Előbb *Katsányi Sándor: Történelmi tudat szakmunkástanulók körében* című kutatásában⁶⁹, később Kamarás különböző vizsgálataiban vett részt kérdezőbiztosként. Katsányitól kapott megbízatása során egy szakmunkás kollégiumban kellett kérdeznie, ahová még főállásba is felvették, és öt évig nevelőtanárként dolgozott. Hivatásos pártfogóként is tevékenykedett, közben pedig folyamatosan bedolgozott az osztályra. Felvételére 1984-ben nyílt lehetőség. Első önálló munkája a Somorjai Ildikó által megkezdett könyvtáros életpálya vizsgálat folytatása volt, mely több ezer közművelődési könyvtárban dolgozó könyvtáros közreműködésével zajlott, kiegészítve minden könyvtártípust felölelő személyi adatgyűjtéssel. A kutatási eredményeket ismertető kötet 1988-ban jelent meg, a korban szokásos lassú nyomdai átfutás miatt.⁷⁰ Ez Vidra Szabónak nem első publikációja volt, ugyanis a '70-es évek elejétől folyamatosan jelentek meg írásai: novellák, szociográfiák, riportok és egy meseregénye is.⁷¹

1982–84 között zajlott Kamarás vezetésével az a kutatás, mely a könyvtár társadalmi presztízsének felmérésére irányult. Esettanulmányok készültek városokban és aprófalvakban. A *Könyvtár és társadalmi környezete* című sorozat három kötetéből⁷² az elsőt Kamarás István, a másikat Vidra Szabó Ferenc szerkesztette.

A könyvtárosi életpálya vizsgálatáról 1989-ben jelent meg *A könyvtáros pálya egy szociológiai vizsgálat tükrében* című tanulmánykötet.⁷³ Szociografikus írásai sorába illeszthető a *Saláta, retetek, olvasnivaló* című összeállítás⁷⁴, mely a könyvtárak rendszerváltozás előtti és utáni helyzetébe enged bepillantást.

Bár Vidra Szabó az olvasótáborok idején még nem volt a KMK munkatársa, de az olvasótábori munkában külsőként már részt vett. A tábori történekekről az *Élet és Irodalom* hasábjain számolt be,⁷⁵ riportjának címe (*Két hét lelkiismeretfurdalás*) Nagy Attilától származott. A címadás azt próbálta kifejezni, hogy az olvasótáborok létrehozóiban volt egy kultúráközvetítői elhivatottság, a tényleges változások létrehozása iránti igény. Lelkifurdalást okozott nekik, hogy

csupán kutatnak, s nem a fiatalok tanításával foglalkoznak, illetve, hogy a tábori két hét csak felvillantani tudott olyan dolgokat, amelyek megismertetését fontosnak tartották, majd a fiatalok „magukra maradtak” és visszakerültek régi környezetükbe.

A '80-as évek végére, a '90-es évek elejére mind többet foglalkozott a szakma a könyvtárak szociális funkcióival. Ennek szellemében és ezzel a címmel rendeztek tanácskozást 1993-ban Nyíregyházán. Az ott elhangzottakból szerkesztett kötetet⁷⁶ Vidra Szabó Ferenc *Arnóth Károly* közreműködésével (*A könyvtár szociális munkája*, 1995.).

Az osztályt ért támadások idején leginkább Vidra Szabó helyzete volt védhető, mert az ő területe a könyvtár szervezetként való vizsgálata is volt (szociológusi diplomája mellé menedzsment végzettséget is szerzett), de ez nem jelentette azt, hogy a más témájú szociografikus írásait, kutatásait a fenntartó támogatta volna. A kilencvenes években egyre ritkábban jelentek meg pályázati felhívások pl. szociográfia írására, így forrás hiányában ez a műfaj kikopott az osztály repertoárjából.

Az esettanulmányokat tartalmazó, a *Könyvtár és társadalmi környezete* című háromkötetes mű 1984 és 1987 között jelent meg. A tanulmánykötetben szereplő írások többek között a következő témákat érintették: az olvasmányközvetítő csatornák – köztük a könyvtár – használata, a lemorzsolódás és a többszörös könyvtári tagság kérdése vagy a kölcsönzött könyvek összetétele.⁷⁷

Határon túli és nemzetközi vizsgálatok

A hetvenes években kezdődő, majd a nyolcvanas évekre egyre gyakoribbá váló nemzetközi kutatások sora először a magyar–lengyel, magyar–francia, magyar–finn összehasonlító olvasásvizsgálatokkal indult, de a határon túli magyarokra irányuló vagy oda kiterjesztett

vizsgálatot nem lehetett folytatni. A '80-as évek első felében a KMK felvállalta – *Mezey László Miklós* közreműködésével – egy olyan program indítását, melynek keretén belül szemle formájában áttekintették a csehszlovákiai, romániai, jugoszláviai periodikumok olvasásszociológiai adatközléseit. Ennek anyagából Gereben Ferenc szerkesztésében kötetet állítottak össze, melyet többszöri leállítás után végül 1985-ben sikerült közreadni *A határon túli magyarság olvasáskultúrája* címmel.⁷⁸ Az összeállítás úttörő szerepű kiadvány volt, ez volt a témakör első nagyobb lélegzetű magyarországi publikációja.

Ilyen előzmények után a '90-es évek elején az osztály már munkatervi feladatként foglalkozhatott a határon túli magyarság művelődését, oktatását, olvasási szokásait érintő kérdésekkel. 1991-ben indult el az *Olvadás és könyvkultúra kisebbségi helyzetben* c. kutatás, melynek keretén belül 1100 kérdőív felvételével felmérést végeztek a Székelyföldön, a Csallóközben és kontrollként Magyarország egy-egy körzetében. A résztvevő kutatók (Gereben Ferenc, Lőrincz Judit, Nagy Attila és Vidra Szabó Ferenc) célja az volt, hogy az olvasási szokások tükrében vizsgálat tárgyává tegyék a nemzeti kultúrához való kötődés, a nemzeti azonosságtudat aktuális állapotát az adott terepeken. A vizsgálat három társadalmi csoportra terjedt ki: felnőttekre, pedagógusjelöltekre és középiskolásokra. A kutatás mindenekelőtt arra keresett választ, hogy milyen irányban és mértékben módosítja a kisebbségi helyzet az olvasási kultúrát, s ezen túl mi a szerepe az egyes régiók sajátos arculatának és hagyományának. Mint arról az eredmények tanúskodtak, jól kimutathatóan jelen volt a hasonlóság, az összetartozás, a kulturális folyamatok határokat átlépő ereje, azonban félreérthetetlenül megjelentek a hely szellemének továbbélését bizonyító adatok is.

Újabb változások

Az 1993-as esztendő vezetőváltást hozott a KMK élén, Sente Ferenc nyugdíjba vonulá-

sa után a KMK igazgatói teendőinek ellátására *Győri Erzsébet* kapott megbízatást.

1995-ben a romló gazdasági helyzet miatt a fenntartó létszámleépítést és korengedményes nyugdíjazást rendelt el az OSZK-ban, ami egészen 1998 végéig tartott, s ami a KMK-t sújtotta a legnagyobb mértékben. Ez idő alatt a KMK létszáma az 1994. január 1-jei 62,5 főről 1998. december 31-ig 37 főre csökkent: ez 40,8 százalékos létszámcsökkenést jelentett. (Az OSZK-ban összességében 26,9 százalékos volt a leépítés.) Ezekben az években kellett az osztály dolgozóinak olyan új tevékenységeket felvállalniuk, amelyek korábban nem voltak jelen. Így került Vidra Szabó Ferenchez a könyvtári statisztika, amely az adatgyűjtésen, a közzétételen túl a statisztikai munkabizottság működtetését is jelentette.

Jómagam 1994-es osztályra kerülésemet megelőzően két évig sajtóinformatikus újságíróként dolgoztam az MTI Sajtóadatbankjában. 1992-ben magyar – könyvtár szakon végeztem az ELTE Tanárképző Karán, s KMK-ba érkezésemkor folyamatban volt szociológusi diplomám megszerzése. Még könyvtár szakos hallgatóként folytattam olvasással kapcsolatos adatfelvételt burgenlandi magyarok körében Gereben Ferenc kérdőívét használva, melyet a kárpátaljai pedagógusjelöltek olvasáskultúrájának vizsgálata követett. Szakdolgozatomat egy kelet-magyarországi hívő cigány közösségről írtam. A tanulmány átdolgozott, bővített változata az OSZK által kiadott *A feladatra készülni kell* című Nagy Attilával közösen szerkesztett kötetben jelent meg.⁷⁹ Ez első része volt annak a cigányok könyvtári ellátását és a könyvtárban rejlő lehetőségeket bemutató kétkötetes műnek⁸⁰, mely előzményei már fellelhetők voltak a KMK tevékenységében. Első munkáimban többek között a FSZEK által működtetett iskolai könyvtárak fenntartói jogának átadásával, a közművelődési könyvtárakhoz érkező referenz kérdésekkel és az OSZK látogatóinak elégedettségével foglalkoztam.

1995-ben érkezett az osztályra *Pétersilka Ágnes*, aki a kutatás-asszisztensi feladatokat látta el az osztályon.

A KMK utódintézményeként 2000. augusztus 1-jével létrejött a Könyvtári Intézet (élén új vezetővel, *Dippold Péterrel*), melyben 2001. február 28-ával az Olvasószolgálati kutató osztály tevékenysége lezárult. Az osztály önálló szervezeti egységként megszűnt létezni; de megalakult a Kutatási és elemző osztály összetettebb, kibővített feladatokkal, élén *Fehér Miklóssal*.

A szervezeti átalakítások idején – 2001 tavaszán – még az utolsó utáni „percekben” tető alá lehetett hozni egy országos középiskolai (*Nagy Attila: Háttal a jövőnek?*)⁸⁰, valamint egy norvég–magyar összehasonlító kutatást (*Nagy–Audunson: Közkönyvtár, információs jártasság és a helyi közélet*).⁸¹ Az intézet keretein belül 2005-ben a minisztérium anyagi támogatásával – az OSZK és a TÁRKI közös munkájának eredményeként – egy országos reprezentatív mintán végzett olvasáskutatói projekt is elkészült. Ez az adatfelvétel – követve Gereben Ferenc 1978-as, 1985-ös és 2000-es vizsgálatát – lehetővé tette, hogy az olvasási, könyv – és könyvtárhasználati szokásokat összevegyük a számítógép- és internet-használatra vonatkozókkal.^{82, 83}

Egyebek

Oktatás

Az osztály munkatársai rendszeres oktatói tevékenységet folytattak. Előadóként, tanárként folyamatosan jelen voltak az oktatás valamely területén – egyetemeken, főiskolákon, alkalmi továbbképző tanfolyamokon – , ezért a kutatóokról közvetlenül tudtak beszámolni a hallgatóságnak, ezáltal is hatva a napi könyvtári, pedagógiai gyakorlatra. A kérdőíves adatfelvételeket végző, elsősorban iskolai és közművelődési könyvtárakban dolgozó kollégák számára az adatfelvételekben, kérdésekben való részvétel is szemléletformáló hatású volt.

Nincs mód, hogy a kollégák oktatási munkáját részletesen bemutassuk, de néhány jelentősebb példát megemlítünk: kollégáink tanárai voltak

a KMK könyvtárasszisztensi tanfolyamainak és az intézmény által szervezett továbbképzéseknek. Sok esetben nemcsak tanítottak, hanem a szervezésben, a tematika kialakításában, a vendégelőadók névsorának összeállításában is részt vettek. Nagy Attila, Gereben Ferenc, Bartos Éva (és még többen is a KMK-ból) a SZOT iskola könyvtár szakosainak oktatói is voltak. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán csakúgy, mint a Tanárképző Főiskolai Karon Gereben Ferenc és Nagy Attila évtizedeken keresztül tanították az olvasáspedagógia, olvasápszichológia és olvasásszociológia tárgyakat. Vidra Szabó Ferenc a bajai Eötvös József Főiskola óraadója lett Baján, illetve a budapesti kihelyezett tagozaton. Kamarás István és Gereben Ferenc pedig napjainkban is tartanak egyetemi olvasás- és irodalomszociológiai kurzusokat.

A hatvanas években az egyetemen oktatott Bibliológia c. tantárgy kereteiben még csupán felvillantott olvasásszociológia és olvasáslélektan önálló diszciplínává váltak.⁸⁴

Tankönyveiket és a szöveggyűjteményt (*Olvasásismeret, Olvasás és társadalom, Könyvtárosok kézikönyve* 4. kötet stb.) generációk tanulták és tanulják ma is.

Egyesületi munka; HUNRA

Az 1970-es évek elején az osztály közreműködésével megalakult az MKE Olvasáskutatói, majd Olvasáspedagógiai, végül Ifjúsági, illetve az Olvasószolgálati szekciója, melynek munkájában jelentős érdemeket szerzett Kamarás, Katsányi, Győri Erzsébet, Ugrin Gáborné, Nagy Attila pedig 1983 és 1990 között elnöke is volt a szekciónak. A kutatás és a gyakorlat szintézisének megteremtését szolgálta Nagy Attila elnökként vitt szerepe, és érdemes megemlíteni, hogy ugyanő 1986–98 között betöltötte az MKE elnökségi tisztségét is.

A Magyar Olvasástársaság – a HUNRA – létrehozásának története is összekapcsolódott Nagy Attila személyével. Nagy Attila 1983-ban ismerte meg a Nemzetközi Olvasástársaság tevékenységét, 1987-ben részt vett a társaság spa-

nyolcszázévi, V. Európai Olvasáskonferenciáján is. Hazánkban nagy erőfeszítések után 1991-ben sikerült megalakítani a társaság magyar szervezetét. Hogy a HUNRA működése a KMK, majd a Könyvtári Intézet munkájára is ösztönzően hatott, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy számos olyan kötetet jelentetett meg az OSZK, amelyek az Olvasástársaság által szervezett konferenciák, továbbképzések anyagát tartalmazták. Nagy Attila szerkesztésében, az OSZK égisze alatt jelentek meg például a következő kötetek: az *Olvasásra nevelés és pedagógusképzés* (1994); *A többkönyvű oktatás felé. Könyv – és könyvtárhasználati példák, módszerek* (1995); *Olvasásfejlesztés, könyvtárhasználat – kritikus gondolkodás* (2001).⁸⁵

A gyerekirodalom válogatott annotált bibliográfiája, amely az interneten napjainkban is mind a Könyvtári Intézet, mind a HUNRA honlapján egyaránt elérhető, alapkövét az 1995-ben megjelent *Olvass nekem!* című kötet megjelentetése fektette le.⁸⁶

A szervezet tevékenységének elismerését jelentette, hogy 1995-ben az IRA Budapesten tartotta IX. Európai Olvasáskonferenciáját, s 2006-ban ugyancsak a magyar tagszervezet közreműködésével Budapesten került megrendezésre az IRA XXI. Világkongresszusa, amelyre csaknem 700 résztvevő érkezett a világ minden tájáról.

A légkör

A kollégák egybehangzó véleménye szerint a KMK-ban olyan intellektuális légkör uralkodott, melyhez foghatót más munkahelyeken sem előtte, sem utána nem tapasztaltak. Emberarcú, invenciózus munkahelyről számoltak be, ahol a kollegialitáson túlmenő baráti kapcsolatok szövődtek, s ez nemcsak az osztályon belül működött így, hanem az intézményre is igaz volt. Mindenki tudta a másiktól, hogy a saját területén kívül még mihez ért, s valóban, mindenki rendelkezett valami olyan tudással is, ami nem kapcsolódott közvetlenül a napi munkájához. A külső tevékenységeket, egyéb elfoglaltságokat, ha nem is támogatta, de tudomásul vette az in-

tézmény. Nem akadémiai kutatóintézet volt a KMK, de nem is hivatal, hanem inkább sziget, ahol demokratikus szabályok uralkodtak. Olyan hely volt, ahol gondolatokat lehetett alkotni a világról, és amelyeket ki lehetett cserélni, meg lehetett vitatni egymással.

Az osztályra látogató külsősök számára is minden alkalom tartogatott valamilyen élményt; gyakran üldögélt az osztályon egy-egy ismerőbb közéleti ember vagy jeles gondolkozó (pl. Vargha Balázs, Váncsa István, Tánzos Gábor, Vekerdi László, Kiss Endre, Veress András, Balogh Zoltán, Sárdy Péter és még sorolhatnánk). Volt, aki éppen akkor érkezett Erdélyből, s friss híreket hozott, másvalakinek a táskájából előkerült egy szamizdat, amelyet meg lehetett beszélni.

Az osztálynak mindig jó munkakapcsolatai voltak a vidéki könyvtárak munkatársaival is, akik a vizsgálatokban való részvételükkel, a publikációkban közreműködőként vagy szerzőtársként, netán a közösen végzett kutatási jelentések közreadóiként kapcsolódtak be az osztály munkájába. Szívesen említjük meg néhányuk nevét: *Polónyi Péter, Könczöl Imre, Arató Antal, Halász Béla, Kocsis István, Takács Miklós, Balogh Ferencné, Tóth Dezső, Maruszkai József, Monostori Imre, Varga Róbert, Pápayné Kemenczey Judit, Baricz Zsolt, Kovács Mária, Tóth Gyula, Hadházy Csabáné, Balogh Mihály, Suppné Tarnay Gyöngyi, Varga Sabján, Gyula, Ugrin Gáborné.*⁸⁷A 2000 utáni kutatásokban szereplő pályatársaink nevét most nem említjük.

A kollégák egymás közti kapcsolatát a bensőségesség és a kollegialitás jellemezte, de a fenntartóval a nyolcvanas évekre ellentmondásossá vált a viszonyuk. A fenyegetettség erős összetartó erőt jelentett ezekben az időkben.⁸⁸ A rendszerváltás után a társadalmi, politikai változások és az osztály átszervezései következtében az addig évtizedeken át tartó osztályösszhang fellazult.

Díjak, kitüntetések

Hogy az osztály, az itt dolgozó kollégák tevékenysége mind a könyvtáros szakma, mind a

pedagógus társadalom, és az olvasás kérdései iránt érdeklődő, fogékony nagyközönség számára is haszonnal szolgált, és ezt a kultúrpolitika is elismerte, mi sem bizonyítja jobban, mint az a számos díj és kitüntetés, amit az elmúlt évek során kollégáink kaptak. A teljesség igénye nélkül álljanak itt a legrangosabbak. Bartos Éva MKE-emlékérmét, Szinnyei József-díjat kapott, Gereben Ferenc munkáját Szinnyei József-díjjal és Kerkai-díjjal jutalmazták, 2000–2003 között pedig Széchenyi Professzori Ösztöndíjban részesült; Kamarás István SZOT-díjat, Szinnyei József-díjat, Szabó Zoltán-díjat kapott, 2002–2004-ben Széchenyi István ösztöndíjban részesült. Katsányi Sándort a Veszprém megyei Batsányi János irodalmi díjban, valamint Széchenyi Ferenc-díjban részesült. Nagy Attilát MKE-, Szabó Ervin-, valamint Széchenyi Ferenc-emlékéremmel (OSZK adja), továbbá Széchenyi Ferenc díjjal jutalmazták, Vidra Szabó Ferenc pedig Biblioteka Emlékérmét tudhat a magáénak. Vidra Szabó kivételével Bartos, Kamarás, Katsányi és Nagy Attila a Füzéki István emlékérmét is megkapták 2009-ben.

Zárszó helyett

Visszatekintésünk végén megállapíthatjuk, hogy az olvasáskutatás KMK-beli műhelyében szinte az indulástól kezdődően párhuzamosan négy lényeges kutatási irány futott egymás mellett:

- 1) A szociológia módszereit alkalmazó, az egyes társadalmi rétegek vagy a társadalom egészének olvasási, művelődési, könyvtárhasználati szokásait feltáró kutatások;
- 2) A szociográfia eszköztárát alkalmazó egy-egy településhez, illetve annak könyvtárához kapcsolódó vizsgálatok;
- 3) A könyvtárhasználat és az olvasás folyamatába, illetve az iskolához, pedagógiai folyamatokhoz kapcsolódó terepmunkák;
- 4) Végül a szépirodalmi művek fogadtatását, az irodalmi ízlés szerkezetének vizsgálatai.

Szigorúbb szemmel vizsgálva tehát feldereng az „atyai” (Szelényi Iván-féle) útmutatás két kulcs-

szava: a könyvtár- és művelődésszociológia.⁸⁹ Végezetül álljon itt Szelényi „Javaslatok”-jának egy bekezdése: „*Meggyőződésem, hogy ilyen irányú kutatómunkára nagy szükség van, és melyik intézmény lehetne ezeknek a vizsgálatoknak az irányítója, ha nem a KMK. A könyvtárszociológiai problematika mellett és egyben ellene szól a témakör újszerűsége: mellette annyiban, amennyiben új irányba elindulni mindig hálás, a téma újszerűsége miatt nemzetközi érdeklődésre is számot tarthat és a KMK rövid idő alatt a terület kizárólagos szakértőjévé válhatna; ellene is szól azonban annyiban, amennyiben a módszerek kevéssé kidolgozottak, tehát a kutatómunka beindítása viszonylag sok fáradságot és iniciatívát igényel.*”⁹⁰

Jegyzetek

1. Magyar könyvtártörténeti kronológia. 996 – 2007. 1 – 3. kötet. Szerk. Gerő Gyula. Bp. : OSZK, 2009. (A továbbiakban: Kronológia)
2. A példát elsősorban a lengyel Biblioteka Narodowa kebelén belül működő Instytut Książki i Czytelnictwa Zakład Metodyczny Instrukcyjny és a szlovák Matica Slovenska jelentette. In: UGHY Jenő: Ezer falusi lakos és a könyv. Bp. : KMK, 1965. 9. p.
3. GEREBEN Ferenc: Olvasás- és könyvtárszociológiai vizsgálatok Magyarországon. In: Könyvtárosok kézikönyve. 4. Háttérterületek. Szerk. Horváth Tibor, Papp István. Bp. : Osiris, 2002. 17–21. p.
4. Uo.: Mit olvasunk? 4000 háztartás könyv olvasási adatai. Bp.: KSH, 1965. ; MÁNDI Péter: Könyv olvasás és könyvvásárlás Magyarországon, Bp.: KTKK, 1965.; MÁNDI Péter: A könyv és közönsége. Bp. : KJK, 1968. ; PÁRTOS Judit: A demográfiai tényezők hatása a művelődésre. Bp. : KSH, 1967.; SAS Judit, H.: Emberek és könyvek. Bp. : Akadémiai Kiad., 1968.; GEREBEN Ferenc: A középiskolás fiatalok és a könyv. Bp. : KTKK, 1968.; KAMARÁS István: A munkások és az olvasás. Bp. : KMK, NPI, 1969.; KAMARÁS István – POLÓNYI Péter: Értelmiség, olvasás, könyvtár. Bp. : KMK, NPI, 1970. ; NAGY Attila: Közművelődési intézmények járási székhelyeken. Bp. : KMK, NPI, 1972.
5. ERDEY Sándor: A budai kitérőtől a recski táborig. 2. köt. Bp. : Literátor Kiadó, 1995. 304., 313. p.

6. Két évtized az olvasáskutatás műhelyében. In memoriam Ughy Jenő. = Könyvtáros, 38. évf. 1988. 4. sz. 189–202. p.
7. FRÖHNER, Rolf. Das Buch in der Gegenwart. Eine empirisch – sozialwissenschaftliche Untersuchung. Gütersloh : Bertelsmann Verlag, 1961.
8. UGHY Jenő: Ezer falusi lakos és a könyv. Bp. : KMK, 1965. 119 . (A Könyvtártudományi és Módszertani Központ Kiadványai ; 11.)
9. Id. az 6. sz. hivatkozást, valamint http://www.cellbibl.hu/lexikon/ughy_jeno.htm
10. Kronológia: 1965. december, 295. p.
11. SZELÉNYI Iván: Javaslatok a KMK keretében kibontakoztatható szociológiai kutatási tevékenységre. Bp. 1967. 14 p. Kézirat. (A dokumentum megtalálható a Könyvtári Intézet szakkönyvtárában.)
12. Például: KAMARÁS István – SÁRDY Péter: Elavulnak-e a szépirodalmi művek? = Könyvtáros, 18. évf. 1968. 3. sz. 166–169. p.
13. Barabási különösen rokonszenvesnek találta Kamarásban, hogy a tájfutást nevezte meg hobbijának. Barabási mindig vonzódott a gyakorlatias dolgokhoz; ő maga például szívesen barkácsolt az épület „Laboratórium” feliratú részében. Egy másik történet szerint Sallaival egyszer megbeszélésre mentek, ahova megérkezvén, a bejáratnál Barabási felfigyelt egy alkatrészre. Ezt magához véve indult is volna hazafelé, elfeledkezve arról, hogy mi okból járnak ott.
14. KAMARÁS István: A munkások és az olvasás. Bp. KMK, NPI. 1969. 201 p.
15. A szociológiai felvétel módszerei [összeáll. és a tanulmányokat vál. Cseh-Szombathy László — Ferge Zsuzsa] [ford. Józsa Péter]. Bp. : KJK, 1968. 430 p.
16. KAMARÁS István: Az olvasó munkásért. Bp.: KMK, 1971. 70 p.
17. KAMARÁS István – POLÓNYI Péter: Értelmiség, olvasás, könyvtár. Kutatási jelentés a vidéki értelmiség körében végzett vizsgálatról. Bp. : KMK, 1970. 88 p.
18. Hogyan értesülünk a könyvekről? Bp. : MKKE Piackutató Csoport, 1971.
19. Az emlékezetes beszélgetések helyszínei és szereplői közül néhány: Varga Béla Veszprémből, Takács Miklós Szombathelyről, Tóth Dezső Páparól, Arató Antal Jászberényből, Hajdú Géza Hódmezővásárhelyről, Könczöl Imre Várpalotáról. A FSZEK-ben Polónyi Péterrel folytatott beszélgetései voltak emlékezetesek. (Polónyi a FSZEK fogcsikorgatva megtúrt ellenzéke volt, aki 1956-ban a fehérgalléros munkástanácsban működött, és a könyvtár „féllegális” könyvtár-szociológusa volt; afféle kritikai szociológiát művelt akkor is, amikor az állomány összetételét, a könyvek hozzáférhetőségét és az olvasói igények kielégítését vizsgálta.)
20. NAGY Attila: Közművelődési intézmények vizsgálata járási székhelyeken. Bp.: KMK, 1972. 136 p.
21. A kutatás kezdetekor a helyesírás szabályai szerint több könyvüként – két szóba írták – a jelzős szerkezetet, amely az évek során fogalomná válva már egybe íródott. E kettőséget a kötetre, illetve a témára való hivatkozásnál mások is követték.
22. MÉREI Ferenc: Közösségek rejtett hálózata. Bp. : 346 p.
23. NAGY Attila: A több könyvű oktatás hatása. Beszámoló egy gimnáziumi kísérletről. Bp. : Akadémiai Kiadó, 1978. 146 p.
24. Tánczos Gábor (1928–1979) a Petőfi Kör titkára, az 1956-os forradalom szellemi előkészítője volt. A Nagy Imre-per mellékerében 15 évre ítélték. 1962-ben amnesztiával szabadult. Esti iskolai tanárként dolgozott. Csatlakozott a Charta 77 mozgalom értorziók elleni magyarországi tiltakozáshoz. 51 éves korában öngyilkos lett. Józsa Péter (1929–1979) 1956-os szerepéért 5 év börtönre ítélték, ahonnan 1960-ban szabadult. A hatvanas évek végétől a Népművelési Intézetben dolgozott. Szociológiai, kommunikációelméleti, filozófiai műveket fordított. Összehasonlító művészetelmélettel foglalkozott.
25. HALÁSZ László – NAGY Attila: Hatásvizsgálat könyvtárban. Bp. : KMK, 1. köt. 1974.136 p; 2. köt. 1977. 122 p.
26. KÖNYVES-TÓTH Lilla: A közművelődési könyvtárak feladatai a fiatalok pályaválasztásának segítségével: a pályaválasztás irodalma. Bp. : KMK, 1971.
27. BARTHA Andrásné – FUTALA Tibor – KÖNYVES-TÓTH Lilla: A közművelődési könyvtárak feladatai a művelődési hátránnyal induló gyermekek és fiatalok segítségével. Bp. : KMK, 1971. 48 p.
28. KATSÁNYI Sándor – KÖNYVES-TÓTH Lilla: Fölfedezem a könyvtárat: irodalomhasználati kézikönyv középiskolások számára. Bp. : OSZK KMK, 1973. 143 p.
29. KATSÁNYI Sándor: Órák a könyvtárban. Bp. : OSZK KMK, 1974. 150 p.
30. Az Egri csillagok mint olvasmányélmény. Befogadás-vizsgálat általános iskolai tanulók körében. Szerk. Katsányi Sándor. Bp. : Tankönyvkiadó, 1985. 151 p.
31. KATSÁNYI Sándor: Séta ideáink bölcsőhelye körül. = Könyvtáros. 1991. 1. sz. 5–8. p.

32. TÁNCZOS Gábor: A könyvtár pedagógiai funkciói, ahogy a művelődésszociológia látja. = Könyvtáros, 1971. 8–9–10. sz. (A cikk a KMK ösztönzésére készült.)
33. HAVAS Katalin: Rendezvények, művelődési körök, ifjúsági klubok a közművelődési könyvtárakban: helyzetkép. Bp. : OSZK KMK. 1974. 57 p.
34. A többiekhez képest viszonylag keveset publikáló Havas Katalin ennek okát így adta meg kollégáinak: „A fogalmazásgátló tablettát ma is bevettem.”
35. KAMARÁS István – SZILÁGYI Dezsőné: Állományalakítás – izlésformálás Bp. 1973. OSZK KMK.; ARATÓ Antal – KAMARÁS István: Olvasmánykínálat és izlésformálás. = Jászkunság, 1975. 3–4. sz. 59 – 68. p.
36. KAMARÁS István: Az irodalmi érték esélye lektúrolvasóknál. Bp. : KMK, 1974. majd: Az irodalmi érték esélye lektúrolvasóknál. Kilenc olvasóportré. Bp. KMK, 1975. 91 p.
37. Mint arról Kamarás István beszámolt, a legtehetségesebb ember, kivel élete során találkozott, Balogh Zoltán volt, akit egyik mesterének is tekintett. A matematikával, fizikával, csillagászatral és Bach-elemzésekkel is foglalkozó tudós fiatalon, 37 éves korában súlyos depressziótól szenvedve önkézevel vetett véget életének. Kamarás Jézus – projektum című a tényeket fikcióval keverő művében állított neki emléket.
38. BALOGH Zoltán – KAMARÁS István: Élményalakzatok. Bp.: OSZK KMK, 1978. (1985). 171 p.
39. GONDOS Ernő: Ízlésalakzatok: prózai művek helyzete az olvasói tudatban a hatvanas évek végén. Bp.: KMK, 1971. majd: 1985-ben megjelent a 2. kötet. 485 p.
40. KAMARÁS István: Könyv – olvasás – könyvtár. Beszélgetések Bryan Luckhammel Manchesterben és Jászberényben. = Könyvtáros. 1978. 8. sz. 477– 481. p. 9. sz. 542–545. p.
41. Egy évfolyam különbséggel mindketten magyar–könyvtár szakosok voltak, szakmai és magán jellegű programokon is részt vettek együtt.
42. Bár Mándi Péter 1956 előtt a Művelődési Minisztériumban dolgozott; 1956-os tevékenysége miatt elbocsátották, mivel a Nemzeti Bizottság tagja lett, és Nagy Imre szellemi köréhez tartozott.
43. Az intézmény igazgatója József Attila egykori kiadója, Cserépfalvi Imre volt.
44. Gereben Ferenc, mikor 1969-ben, második gyermeke születésekor megjelent a tanácsnál, hogy kiállíttassa a gyerek születési anyakönyvi iratát, az ügyintéző a személyi igazolványból feltekintve így szól: „Piackutató... Hogyan lehetne valami normális foglalkozást beírni magának, hogy ne kelljen majd ezt szégyellnie a gyerekeknek, hiszen egy életen át viszi majd magával ezt a papírt.” Azt gondolta ugyanis, hogy a piackutató az a piacon dolgozó ellenőrféle lehet, és e helyett kellett volna valami szalonképesebb foglalkozást kitalálni.
45. A középiskolás fiatalok és a könyv. Felmérés három középiskolában és egy közművelődési könyvtárban. Bp. Könyvkiadók és Terjesztők Tájékoztató Központja. 1968. 78 p.
46. BARTOS Éva – MÁNDY Gábor: Tematikus érdeklődésvizsgálat közművelődési könyvtárakban. Bp. : OSZK KMK, 1981.123 p.
47. Olvasókönyv a biblioterápiáról. Összeáll. Bartos Éva. Bp.: OSZK KMK, 1989. 124 p.
48. LŐRINCZ Judit – PERTTI Vakkari: Távoli rokonok – közeli barátok. Magyarok és finnek az olvasásszociológia tükrében. Magyar – finn közös kutatás 1. Bp. : OSZK KMK, 1991.; LEENA, Kirstinä – LŐRINCZ Judit: Magyarok és finnek a fikció világában: Balázs József és Veijo Meri regényének befogadása Magyarországon és Finnországban: finn – magyar közös olvasáskutatás. 2. Bp. : OSZK KMK, 1992. 230 p.
49. LŐRINCZ Judit: A megközelítés fokozatai: Nadas Péter családregényének vizsgálata. Bp. : Művelődéskutató Int. 1984, 99 p.
50. Heit Gábor máig emlegetett, elhíresült mondása volt, amelyet az idősebb (akkor harmincon túli) kollégáinak szánt: „Ti már úgys kifelé mentek!” (Már mint az életből. P. R.) Énekhangját és népdalrepertoárját szívesen emlegetik a többiek.
51. HEIT Gábor – LŐRINCZ Judit: Közelképek közművelődési könyvtárainkról. Bp. : OSZK KMK. 1981. 100 p.
52. HAVAS Judit – HAVAS Katalin – KAMARÁS István – SOMORJAI Ildikó: Olvasótábor Bakonyoszlopon. Bp. ; Veszprém : OSZK KMK Eötvös Károly Megyei Könyvtár, 1977. ; KAMARÁS István: Országalapítás Bakonyoszlopon. Az 1977. évi olvasótábor dokumentumai. Bp. ; Veszprém : OSZK KMK ; Eötvös K. Megyei Könyvtár, 1977. ; Kamarás István (szerk.): Harmadszor Bakonyoszlopon. Beszélgetés az 1978. évi bakonyoszlopi olvasótáborról. Bp. ; Veszprém : OSZK KMK ; Eötvös Károly Megyei Könyvtár, 1979. 169 p.
53. SOMORJAI Ildikó: Egy kísérlet problémái. Helyzetjelentés a kiemelten fejlesztett általános művelődési központokról. Bp. : OSZK KMK, 1986. 62 p.,
54. GERE BEN Ferenc – KATSÁNYI Sándor – NAGY Attila: Olvasásismeret: olvasásszociológia, olvasáslélektan, olvasáspedagógia. Egységes jegyzet. Szerk. Kamarás István. Bp. : Tankönyvkiadó, 1979. 408 p.

55. GEREBEN Ferenc – NAGY Attila: Olvasás és társadalom. Bp. : OSZK KMK, 1992. 289 p.
56. Hajdú Ráfis Gábor – Kamarás István: Az olvasás anatómiája. Bp. : Gondolat Kiadó, 1982. 630 p.
57. BÁCSKAI István – GEREBEN Ferenc – NAGY Attila: Az olvasási szokások változásai Bácsalmáson. Többlépcsős vizsgálat fiatalok körében. Bp. OSZK KMK, 1983. 76 p.
58. Beszámoló a Könyvtártudományi és módszertani Központ 1979. évi munkájáról. In: Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve. 1981. Bp. OSZK, 1981. ...p.
59. KAMARÁS – Kiss Endre – Somorjai Ildikó: A” Makra” és 116 olvasója. Bp. : OSZK KMK, 1977. 100 p.
60. KAMARÁS István: Utánam, olvasó! A Mester és Margarita fogadtatása Magyarországon. Bp. : OSZK KMK, 1986. 262 p.169 p.
61. KAMARÁS István: Fedőneve: olvasótábor. = Új Pedagógiai Szemle, 2003. 1. sz.
62. Az ásothalmi olvasótáborba megérkezett tisztviselő, ki a minisztérium Könyvtári Osztályának munkatársa volt, a tábor két hetét a táborlakókkal együtt kellett volna eltöltenie. Mivel azonban köztudomású volt, hogy milyen céllal érkezett közéjük, ezért a táborozás harmadik napjára ellehetetlenülő helyzete miatt csomagolni kényszerült, s visszamenekült a fővárosba.
63. KAMARÁS István: „Rögeszmék” Bakonyoszlopon. Olvasótábori krónika. Bp. Tankönyvkiadó, 1984. 165 p.
64. NAGY Attila ilyen tárgyú tanulmányi többek között a következő folyóiratokban jelentek meg: Kortárs 1984. 2. sz.; Kultúra és Közösség, 1984. 3. sz.; Pedagógiai Szemle, 1985. 6. sz.; Gyerekműzsák, 1986. 1. sz.; Magyartanítás, 1986. 1. sz.; Kortárs, 1986. 2. sz.; Kultúra és Közösség, 1986. 5. sz.; Kultúra és Közösség 1988. 5. sz.
65. NAGY Attila: Napi robotos vagy organikus értelmiség? (Pedagógusok olvasási kultúrájáról). = Új Pedagógiai Szemle, 1996. december, Uő.: Diplomagyár és/vagy értelmiségképzés? Főiskolai és egyetemi hallgatók olvasási kultúrája. = Könyvtári Figyelő, 8. 44. évf. 1998. 3–4. sz. 432–443. p.; Uő.: Tiffany avagy Baradlay Jenő. A 10–14 éves korosztály olvasási kultúrájának változási tendenciái. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1999. 5. sz. 22–34. p.;
66. Olvasásfejlesztés, könyvtárhasználat – kritikus gondolkodás. Szócikkmásolástól a paródiairásig. Írta és szerk. Nagy Attila. Budapest : OSZK : Osiris, 2001. 223 p.
67. Vitányi ismerte és nemzetközi konferenciák előadójaként használta is a műhely termékeit.
68. Egy jellemző történet ebből a korszakból: Néhány (2-2 nagyközségi és kisvárosi, valamint 4 fővárosi kerületi) könyvtárba 1988 novemberében és 1989 februárja között „álolvasókat”, valójában interjúkészítőket küldött az osztály. Az interjúkészítők bevallottan kutatási, terepfelderítő munkájukhoz kértek segítséget az adott könyvtár helyismereti gyűjteménye, a település társadalmi szerkezete, összetétele, kulturális gondjai és az újabban megjelent alternatív szervezetekről. Az eredményekről megjelent publikáció (NAGY Attila: Helyi társadalom és könyvtár. Pillanatfelvételek 88–89 fordulóján. = Könyvtáros, 1989. 6. sz. 328–333. p.) elolvasása után az akkori igazgató felelősségre vonta a kutatásszervezőt az ötlettel, az indirekt interjúkészítés módszerével és az eredmények kendőzetlen közlésével kapcsolatban. Különös hangsúlyt kaptak a pénzügyi kérdések (mindent összevetve néhány tízezer forintól volt szó.). Az osztály a jövőben egyetlen fillér önálló költségvetést sem kapott.
69. KATSÁNYI Sándor: Történelmi műveltség – történelmi olvasmányok. Vizsgálat szakmunkástanulók és fiatal szakmunkások között. Bp. : OSZK KMK, 1979. 162 p.
70. VIDRA SZABÓ Ferenc: A könyvtáros pálya egy szociológiai vizsgálat tükrében. Bp. : OSZK KMK, 1988. ; VIDRA SZABÓ Ferenc: A közművelődési könyvtárakban dolgozók élet – és munkakörülményei. = Könyvtáros, 36. évf. 1986. 4. sz.
71. Például: VIDRA SZABÓ Ferenc: Szakmát kap a gyerek. Bp. : 1984. Magvető Kiadó. (Gyorsuló idő); VIDRA SZABÓ Ferenc: Misi az erdőben. Bp. : Móra Kiadó, 1974.
72. Könyvtár és társadalmi környezete. Szerk. Kamarás István. Bp. : OSZK KMK. 1. kötet, 1984.; 2. kötet 1986., 3. kötet. Szerk. Vidra Szabó Ferenc, 1987.
73. VIDRA SZABÓ Ferenc: A könyvtáros pálya egy szociológiai vizsgálat tükrében. Bp. : OSZK KMK, 1989. 136 p.
74. VIDRA SZABÓ Ferenc: Saláta, retek, olvasnivaló. Könyvtárak a változó világban. Bp. ; Pápa : OSZK ; Jókai Mór Könyvtár, 1991. 70 p.
75. VIDRA SZABÓ Szabó Ferenc: Két hét lelkiismeret-furdalás. = Élet és Irodalom, 1980. 41. sz.
76. A könyvtár szociális funkciója. Tanulmánygyűjtemény. [Szerk. Arnóth Károly, Vidra Szabó Ferenc]. Bp. : OSZK KMK, 1995. 179 p.
77. Ld. a 72. sz. hivatkozást.
78. A határon túli magyarság olvasáskultúrája. Összeállítás olvasásvizsgálati és művelődésstatistikai felmérések eredményeiből. Szerk. és bev. Gereben Ferenc. Bp. : OSZK KMK: 1985. 205 p.
79. A feladatra készülni kell. A cigányság kulturális beilleszke-

- dése és a közkönyvtár. Szerk. Nagy Attila, Péterfi Rita. Bp. : OSZK ; Gondolat Kiadó, 2004. 246 p. (<http://mek.oszk.hu/04200/04209>)
Hídszerepek.
80. Cigány integrációs kérdések. Szerk. Nagy Attila, Péterfi Rita. Bp. : OSZK ; Gondolat Kiadó, 2008. 301 p. (<http://mek.oszk.hu/07700/07789>)
81. NAGY Attila – AUDUNSON, Ragnar: Közkönyvtár, információs jártasság és a helyi közélet. Esettanulmány norvég-magyar összehasonlításban. = Könyvtári Figyelő, 50. évf. 2003. 1. sz. 103–122. p.
82. Néhány, a témában megjelent publikációk közül:
NAGY Attila – PÉTERFI Rita: Olvasás, könyvtár- és számítógép-használat. Gyorsjelentés a TÁRKI és az OSZK 2005-ös vizsgálatáról. = Könyvtári Figyelő. 53. évf. 2006. 1. sz. 31 – 45. p. (<http://www.ki.oszk.hu/kf/kfarchiv/2006/1/nagy.html>); NAGY Attila: Szakemberek helyett gépek? Változási tendenciák a könyvtárhasználati szokásokban <http://www.ki.oszk.hu/kf/kfarchiv/2006/4/nagy.html> ; PÉTERFI Rita: A könyvtárhasználati szokások alakulása a számítógép- és az internethasználat tükrében. = Könyvtári Figyelő. 53. évf. 2006. 4. sz. 469–485. p. (<http://www.ki.oszk.hu/kf/kfarchiv/2006/4/peterfi.html>)
83. NAGY Attila: Változás vagy folytonosság avagy új/régi olvasók Újbudán? = Új Pedagógiai Szemle, 2006. 1. sz. 24–47. p.; NAGY Attila: Olvasás és értékrend. Változási tendenciák az olvasási szokásokban. = Könyvtári Figyelő, 2007. 1. sz. 9–27. p.; NAGY Attila: Közelebb az olvasás és értékrend összefüggéseinek felderítéséhez. = Valóság. 2007. 11. sz. 61–70. p.
84. NAGY Attila: Számadás a talentumokról. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2003. május, 17–19. p.
85. Olvasásra nevelés és pedagógusképzés. HUNRA konferenciák előadásai. Szerk. Nagy Attila. Bp. : OSZK KMK, 1994. ;A többkönyvű oktatás felé: könyv – és könyvtárhasználati módszerek, példák. Szerk. Nagy Attila. Bp. : OSZK KMK. 1995. ; Olvasásfejlesztés, könyvtárhasználat – kritikus gondolkodás: szócikkmásolástól a paródiáirásig. Szerk. Nagy Attila. Bp. : OSZK ; Osiris. 2001. (<http://mek.oszk.hu/04200/04216/04216.pdf>)
86. BOCSÁK Veronika – BENKŐ Zsuzsa – HÖLGYESI Györgyi: Olvass nekem! Kalauz szülőknek, óvónőknek, tanítóknak a gyermekkönyvek útvesztőjében. Bp. : Trezor, 1995. 316 p.
87. Nagy Attila: Számadás, 15. p.
88. Amikor az osztályt 1983-ban a módszertani és oktatási osztállyal vonják össze, s ezzel önállósága megszűnt, az osztály névtábláját is eltávolították. Jordán Katalin volt az, aki azt eltette, s még évek múlva is őrizgette az Olvasáskutatási osztály feliratot.
89. NAGY Attila: Számadás, 19. p.
90. SZELÉNYI Iván: Javaslatok a KMK keretében kibontakoztatható szociológiai kutatási tevékenységre. Bp. : KMK, 1968. [Kézirat] 13–14.p.

18. kép

A finn-magyar kutatás résztvevői 1987-ben

Ül: Nagy Attila, mögötte: Sz. Nagy Lajos, Yrjö Varpio, Leena Kirstinä, Lőrincz Judit és Pertti Vakkari

19. kép

Kamarás előadása 1968-ban egy KMK rendezvényen

20. kép

Nagy Attila, Fogarassy Miklós és a tolmács Plovdivban 1984-ben

21. kép

Nagy Attila, Gereben Ferenc 1986-ban egy nemzetközi konferencián Szófiában

22. kép

Kamarás István, Arató Antal, Pápayné Kemenczey Judit, Nagy Attila, Papp István a nyolcvanas évek közepe táján

23. kép

Olvasótábori hangulat a hetvenes évek második felében, középen Katsányi Sándor

24. kép

*HUNRA tanács 2006-ban
Kocsis Éva, Steklács János, Nagy Attila, Gereben Ferenc, Kaszás Veronika, Péterfi Rita, Kádárné Fülöp Judit*